

Pedagogická
fakulta
Faculty
of Education

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Pedagogická fakulta
Katedra společenských věd

Bakalářská práce

Konzumerismus jako pedagogický problém – – vybrané aspekty

Vypracoval: Jakub Vančura
Vedoucí práce: PhDr. Pavel Hejtman, CSc.

České Budějovice 2021

Prohlášení

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracoval samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury. Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Českých Budějovicích dne 29. 3. 2021

.....

Jakub Vančura

Poděkování

Chtěl bych poděkovat panu doktoru Hejtmanovi za vedení mé bakalářské práce. Na konzultacích se mi poctivě věnoval a předal mi celou řadu cenných podnětů, které mi při tvorbě této práce velice pomohly.

Anotace

Tato bakalářská práce se věnuje konzumerismu jako pedagogickému problému se zaměřením na životní prostředí a moderní technologie. Je rozdělena do dvou hlavních částí.

V teoretické části práce se autor pokouší vymezit konzumerismus, popisuje jeho aspekty a historický vývoj. Snaží se objasnit, proč se děti stávají snadným cílem reklam, které konzumní způsob života podporují a zmínit pozitiva i negativa, která jsou s tímto způsobem života spjatá. Podrobněji jsou zde rozepsány důsledky tohoto trendu na životní prostředí i nadměrné užívání moderních technologií, což jsou problémy, se kterými se současná společnost potýká.

Následuje metodická část, která vychází z rámcového vzdělávacího programu, didaktické literatury a zkušeností pedagogů s dlouholetou praxí. Na základě zjištěných informací autor popisuje možnosti učitele výchovy k občanství na 2. stupni základní školy při řešení nepříznivých vlivů konzumerismu. Autor následně navrhuje několik vyučovacích hodin, které mohou posloužit jako inspirace pro učitele, kteří přemýšlí, jak se s tímto náročným tématem vypořádat a jak jej uchopit.

Cílem práce je tedy poskytnout čtenáři přehled o problematice konzumního způsobu života a poskytnout návrh řešení problémů spojených s konzumerismem ze strany učitele výchovy k občanství na 2. stupni základní školy.

Klíčová slova: konzumerismus, konzumní způsob života, pedagogický problém, životní prostředí, moderní technologie

Abstract

This bachelor's thesis concentrates on consumerism as a pedagogical problem with an emphasis on the environment and modern technology. The thesis is divided into two parts.

In the theoretical part of the thesis, the author tries to define consumerism, depicts its aspects, and describes its historical development. The author attempts to explain why children are the easy target of advertisements promoting consumer lifestyle and then highlights the positives and negatives connected to such lifestyle. The theoretical part of the thesis breaks down the impacts of this trend on the environment, and further points out the extensive use of modern technology, denoting those points as issues which the present-day society faces.

The methodical part of the thesis is based on the Framework Education Programme, didactic literature, and the longtime experience of the teachers. Based on the acquired information, the author describes the possible solutions used when dealing with undesirable effects of consumerism executed by social science teachers teaching at the secondary school. Lastly, the author presents several designed lessons which are supposed to serve as inspiration for teachers struggling with how to approach and grasp such a challenging topic.

This thesis aims to provide the reader with an overview of the issues of consumer lifestyle and present a layout of possible solutions to those issues from the perspective of the social science teacher teaching at the secondary school.

Keywords: consumerism, consumer lifestyle, pedagogical problem, environment, modern technology

Obsah

1	Úvod.....	8
1.1	Přehled řešené problematiky v dostupné literatuře.....	9
2	Teoretická část	9
2.1	Historický vývoj	9
2.2	Konzumerismus ve vztahu k dětem ve spotřební společnosti	11
2.3	Dopady konzumerismu na životní prostředí.....	14
2.4	Děti a moderní technologie.....	16
2.5	Aspekty konzumerismu	18
2.6	Vymezení konzumerismu	20
2.7	Bilance konzumního způsobu života.....	21
3	Východiska pro metodickou část	22
3.1	Klíčové kompetence v základním vzdělávání	22
3.2	Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání	23
3.3	Poznatky z praxe.....	24
3.4	Didaktická literatura	32
3.5	Konkrétní vymezení pedagogického problému	34
4	Metodická část	35
4.1	Neutralita	36
4.2	Brainstorming	37
4.3	Skupinová práce	37
4.4	Audiovizuální materiály	39
4.5	Zážitky	40
4.6	Vyučovací jednotka č. 1 – teoretický úvod, diskuze a filmová ukázka.....	41
4.7	Vyučovací jednotka č. 2 – vliv konzumerismu	43
4.8	Vyučovací jednotka č. 3 – rodinný rozpočet a třídní trh	44

4.9	Vyučovací jednotka č. 4 – časové srovnání.....	46
4.10	Vyučovací jednotka č. 5 – zážitek	47
5	Závěr	48
6	Seznam použitých zdrojů.....	50
7	Přílohy.....	57

1 Úvod

Konzumerismus je soudobý společenský fenomén, který ovlivňuje životy mnoha lidí. Ne vždy se však mluví o jeho příčinách, případně o jeho důsledcích. Stejně tak není úplně zřejmé, jak k tomuto problému přistupovat v rámci pedagogického procesu ve školách. Na úvod je vhodné položit si několik otázek. Jak moc ovlivňuje konzumní způsob života děti? Ovlivňuje je konzumerismus spíše pozitivně, nebo převažují negativa? Dá se toto působení ovlivnit? Pokud ano, jak moc? Lze vhodným působením na děti zlepšit stav životního prostředí? Nejen na tyto otázky se tato práce snaží najít odpověď.

Cílem této bakalářské práce je pokusit se o vymezení konzumerismu v naší společnosti a navrhnout způsob, jakým lze zařadit tuto problematiku do učiva výchovy k občanství na 2. stupni základní školy. Základem práce je předpoklad, že konzumní způsob života výrazným způsobem ovlivňuje životy mladých lidí, a to nejen pozitivně, ale i negativně, přičemž tento fenomén má mimo jiné značné dopady i na stav našeho životního prostředí.

Práce je rozdělena na dvě hlavní části. Obsahem teoretické části je zejména uvedení do dané problematiky, snaha o vymezení toho, co za konzumerismus považujeme a teoretické shrnutí některých s ním spojených aspektů. V praktické části je cílem navrhnout možné řešení této problematiky z pozice učitele výchovy k občanství, a to prostřednictvím sestavené metodiky pro učitele. Jako zdroj v tomto případě poslouží zejména informace z didaktické literatury a praktické zkušenosti oslovených pedagogů. Cílovou skupinou jsou žáci 2. stupně základní školy. Vyučovací jednotky jsou koncipované pro žáky 8. tříd, s mírnou obměnou je však možné je použít pro žáky všech ročníků 2. stupně.

Je zřejmé, že z pozice učitele nelze negativní dopady na žáky spjaté s konzumerismem zcela vymýtit, lze se však různými způsoby pokusit o jejich minimalizaci. Pokud se cíl podaří naplnit, může tato práce sloužit jako přínosná metodická příručka pro učitele, kteří si nejsou jistí vhodným postupem při řešení tohoto nelehkého úkolu. Jak vyplývá z výše uvedeného, jedná se o teoretickou studii s přesahem do praxe v podobě návrhu systematického postupu pro učitele.

1.1 Přehled řešené problematiky v dostupné literatuře

Pro přehled čtenáře je vhodné zařadit krátký přehled dostupné literatury, která o řešené problematice pojednává. Z dostupných děl byla pro tuto práci vybrána ta, která se zdála být nejvíce relevantní. Dobrý výchozí základ podle mého názoru poskytla kniha *Spotřební společnost a její reflexe ve výuce společenských věd a výchovy k občanství* od Pavla Hejtmána a Heleny Pavličíkové, kromě toho lze doporučit také díla *Mít nebo být?* od Ericha Fromma či *Být svobodný: jak svobodně jednat a myslet v konzumní společnosti* od Eugenia Fizzottiho. Stran pedagogického zaměření lze doporučit prostudování rámcového vzdělávacího programu a seznam klíčových kompetencí, které by žáci měli získat. Znalost těchto materiálů je vhodná pro porozumění cílům práce učitele. Mimo to lze také doporučit odborný časopis *Pedagogika*, do kterého přispívá řada uznávaných odborníků, knihu *Aktivizační metody ve výuce: příručka moderního pedagoga* od Tomáše Kotrby a Lubora Laciny či dílo *Jak ve třídě mluvit a klást otázky* od Douga Lemova.

2 Teoretická část

2.1 Historický vývoj

Na úvod je vhodné stručně shrnout historický vývoj ekonomické situace, aby bylo možné pochopit postupnou přeměnu, kterou společnost dospěla až k současnému stavu, kdy ji lze nazvat jako konzumní. Společnost prošla z ekonomického hlediska významným vývojem.

Zatímco v dobách dávno minulých museli lidé pro přežití vynakládat o poznání větší úsilí a byli odkázáni sami na sebe, dnes tu máme obchod, kde si můžeme směnou za peníze koupit téměř libovolné zboží. Stačí odvádět práci, za kterou jsme ohodnoceni a dále si obstarávat přežití pomocí směňování peněz za statky, které jsou pro nás důležité. Nezůstalo však jen u toho. Moderní doba nabízí neuvěřitelnou škálu statků, které si lze pořídit. Kromě již zmíněných důležitých statků, které se nazývají nezbytné, existuje mnoho těch, které ekonomové označují jako zbytné. Lidé si tak v současné době pořizují nejen věci nezbytné,

ale také věci, které pouze chtějí. Důvodem může být například vyjadřování určitého sociálního statusu nebo prostě jen snaha být šťastnější. Tato touha mnohdy lidi zcela pohlcuje, a není tomu tak pouze v případě dospělých. Konzumní trendy pohlcují i děti.

Jedním z důvodů vzniku konzumního chování je tak nepochybně rozvoj společnosti, který vedl k nadspotřebě. Lidé dnes ve velkém nakupují věci, jejichž nákup by dříve ani nezvažovali, nyní je však musí mít. Mnohdy jde dokonce o věci, které vznikly až nedávno, a to právě díky technickému pokroku. Pokud jimi lidé nedisponují, takzvaně „nejdou s dobou“.

Začátek konzumu lze podle Lipovetského (2013, s. 22 – 23) pozorovat v období let 1880 – 1950, kdy se začala významně rozvíjet průmyslová výroba. Rozhodujícím bylo však i období na počátku 2. poloviny 20. století, kdy dle něj začal být konzum záležitostí prostupující společností napříč společenskými vrstvami. Náklady na výrobu zboží se totiž snižovaly, výroba byla čím dál efektivnější, a zboží se tak stávalo dostupnějším i pro chudší společenské vrstvy. Výsledkem je způsob života, který Lipovetsky (2013, s. 30) nazývá jako hyperkonzumní, přičemž tvrdí, že s jeho rozvojem došlo k úpadku tradičních hodnot. Jak uvádí Lipovetsky (2002, s. 245) v jiné své knize, v hospodářství již není ideálem trvalost, nýbrž začala vládnout pomíjivost.

Vývojem konzumerismu se zabývají Balon a Petrusek (2011, s. 63), kteří pro současný stav zavádí pojem nový konzumerismus a uvádí: „Nový konzumerismus“ je však spíše než na jednotlivých „demonstrativních věcech“ založen na tom, že vybrané předměty seskupuje v příznačné celky – něco patří k něčemu. Vzniká tak specifický vkus nového konzumerismu: protože hodinky Casio nejsou totéž co hodinky Rolex, je logické, že k hodinkám Rolex patří nikoliv Škodovka, ale BMW. Není však třeba vstupovat až do výšin spotřeby – značková obuv, t-shirts, ale také horská kola, dokonce sluneční brýle tvoří celky, které vypovídají ne-li o výjimečnosti vlastníka či držitele, tedy rozhodně o tom, že patří „mezi nás“ (...) Až do poloviny 20. století se diferenciací „vkusu“ ale nemohla projevit v té míře, jak ji můžeme sledovat dnes, protože příjmové nůžky se na jedné straně dostatečně nerozevřely (nevznikli ještě „noví bohatí“) a na druhé straně nedošlo k nivelizaci střední třídy, která prostřednictvím předmětů dokazuje, že „k sobě patří“.

Svoboda a nezávislost se širokou nabídkou různých možností tak vedly mimo jiné k tomu, že konzumní způsob života dostal zelenou a stal se neodmyslitelnou součástí fungování soudobé společnosti. Přinesl s sebou kromě pozitiv i mnohá negativa. Ačkoliv se to na první pohled nemusí zdát, klade velké nároky na psychickou stránku člověka. Jedinci, kteří nejsou psychicky odolní, tak mohou mít v takto hodnotově orientované společnosti nemalé problémy. Fungováním člověka v současné společnosti se zabýval například i filosof Han (2016, s. 54), který se domnívá, že svoboda a nezávislost, kterou lidé získali, vede ve výsledku k dalším omezením a problémům, a to například i k psychickým poruchám. V souvislosti s psychickými poruchami uvádí příklad, kdy nezávislý člověk touží po uznání, které však reálně nemůže dát sám sobě. Jelikož je ale nezávislý, není nikdo druhý, kdo by mu ho dal.

Současnou podobu konzumního způsobu života ve veřejném prostoru dobře vystihuje také politolog a sociolog Růžička (2011, s. 141), který ji popisuje následovně: „Do veřejného prostoru můžeme zařadit veřejnou politiku, média, internet, reklamu i veškeré sdělovací prostředky včetně nových médií. Zástupci těchto složek pak mohou veřejný prostor postupně „privatizovat“. (...) Příznačné je to v aroganci některých společností, které zaplavují veřejný prostor nejrůznějšími reklamami, hlukem, podivnými budovami a sklady bez zřetelného ohledu na kohokoli. Prezentují tak „novou kulturu“ sobectví a bezohlednosti, vysoké spotřeby a rychlého efektu z materiálního uspokojení. Vítězí maximalizace osobního zisku bez ohledu na „čistotu“ veřejného prostoru.“

2.2 Konzumerismus ve vztahu k dětem ve spotřební společnosti

Současný tržní systém je založený na téměř samostatné regulaci trhu s minimálními zásahy státu. V praxi můžeme pozorovat snahu obchodníků, aby prodali co nejvíce zboží, čímž maximalizují svůj zisk. Proto investují do reklam, kterými se snaží potenciální zákazníky zaujmout. Gasteiger (2015, s. 125 - 126), který se konzumu a reklamě věnoval, zmiňuje, že se reklamní branže již poměrně dlouho zabývá typologií konzumentů, aby pochopila jejich preference, zjistila podobu cílových skupin a docílila lepších výsledků v prodeji. Jak však Gasteiger (2015, s. 93) zároveň uvádí, reklama se snaží spotřebitele zároveň i ovládat, a to i

za pomoci různých manipulativních technik. Z toho vyplývá, že se reklama snaží dosáhnout svého cíle mnohdy velmi sofistikovaně, přičemž reklamy cílí na potenciální zákazníky z různých typologických skupin. Tedy i na děti. Ty však mohou manipulativní techniky tvůrců reklam prohlédnout jen stěží. Nabízí se tedy otázka, nakolik je toto chování etické.

Rushkoff (2014, s. 130), který se věnoval korporativismu, se typologií skupin zákazníků podrobněji zabýval a uvádí příklad na společnosti Acxiom, která dle něj ve své typologii řeší kromě věku a pohlaví zákazníka také různé detaily, jako například kdy vstává, co dělá ve volném čase či jaký seriál sleduje. Je tedy zjevné, že marketingové společnosti zachází opravdu do detailů, a mají tak o zákaznících velice dobrý přehled. Vlivem konzumerismu se také zabývali Balon a Petrusek (2011, s. 63), kteří si všimli, že se konzum nejvíce snaží vydělat právě na mladých, kteří pochopitelně chtějí „někam zapadnout“, a tak snadno podléhají požadavkům různých skupin. Často totiž přisuzují velký význam právě věcem, které dotyčný jedinec vlastní (např. jak chodí oblékaný).

Děti jsou tak mnohdy vystaveny vlivu reklam, které jsou na ně přímo cílené. Vidí v nich zboží, které je prezentováno jako nejlepší a které rozhodně „musí mít“. Děti mohou následně na rodiče vyvíjet nátlak a snažit se je všemožnými způsoby přimět ke koupi daného předmětu. Rodiče jsou však mnohdy v nelehké situaci, jelikož velká část z nich si všechny tyto věci zkrátka nemůže dovolit. Mezi lidmi totiž existují sociální nerovnosti, které mohou prožívat již děti ve školním věku. Za takových okolností lze děti jen stěží přivést k tomu, že nejdůležitější jsou zcela jiné hodnoty a majetek neznamena opravdové životní štěstí. Materiální aspekt do značné míry utváří status dítěte ve škole. Viditelné materiální zabezpečení (to, zda druhý chodí ve značkovém oblečení, či zda má drahý nový mobilní telefon) může být pro děti významným kritériem při posuzování ostatních. Tomu nebrání ani fakt, že děti v tomto věku nejsou samy zodpovědné za finanční situaci v rodině, do které se narodily. Rozdíly mezi chudými a bohatými přitom mohou být i markantní. Dahlke (2004, s. 100), který se problematikou sociálních vrstev zabývá, uvádí, že v některých státech postupně zaniká střední vrstva obyvatelstva a přibývá chudých.

Italský filosof Fizzotti (1998, s. 73) se zmiňuje o nedostatku motivací a absenci smyslu života u mladých lidí. Uvádí, že se díky tomu mohou snadno cítit frustrovaní a znudění. I to může být jedna z příčin vlivu konzumerismu na životy mladých lidí. Ti se totiž mohou snažit najít v uspokojování svých potřeb nakupováním zbytečných věcí své štěstí a chybějící smysl života. Důležitou příčinou problémů může být rovněž fakt, že spousta rodičů nemá na své děti příliš času. Lze se domnívat, že hlavním důvodem může být trávení velkého počtu hodin v zaměstnání (možná právě i ve snaze vydělat co nejvíce a naplnit očekávání dětí). Jako příklad z praxe může posloužit doba koronavirové pandemie, kdy byla v České republice dočasně zrušena prezenční výuka na základních školách. Děti musely plnit školní povinnosti distanční formou, přičemž byly slyšet četné stížnosti rodičů, kteří neměli čas se s dětmi probírané látce věnovat. Rodiče se tak zřejmě se svými dětmi mnohdy vídají pouze málo. V některých případech se jim pak, jako jakousi formu „kompenzace“, mohou snažit alespoň za vydělané peníze něco pořídit. Dětem to pravděpodobně udělá radost, mohou se však kvůli tomu stát ještě více orientovanými na materiální hodnoty. Čas strávený s rodinou by pro ně téměř jistě byl přínosnější.

Hlavním problémem tedy je, že se na vnímání ostatních začaly z velké části podílet majetkové poměry. Pro mnohé nejsou příliš důležité povahové kvality jedince, ale spíše to, co je vidět na první pohled a co lze zcela jednoduše posoudit. Ale dá se tomuto přístupu nějakým způsobem zabránit? Pro zjištění odpovědi nám může posloužit Brinkmann, který dobře vystihuje problematiku konzumní společnosti a zabývá se psychickými vlastnostmi konzumentem ovlivněných jedinců.

Brinkmann (2019, s. 51 - 52) píše: „Proč má vlastně člověk vyzkoušet co nejvíce? Proč má spěchat, aby stihl všechny možné zážitky? Na toho, kdo přijde první nebo toho stihne nejvíce, přece nečeká žádná odměna – tedy kromě smrti, ale ta nás čeká všechny. Odpověď vycházející z předchozích analýz v této knize zní, že nutkání vyzkoušet si všechno je vyvoláváno neukojitelnou myšlenkou na víc, která je součástí kultury moderního kapitalismu. Když je tato myšlenka propojena s filozofií Just do it a ideou stihnout co nejvíce dřív, než člověk umře, nastupuje téměř až s náboženskou silou. Pokud je historické chápání myšlenky platné, pak se nejedná o žádnou neodmyslitelnou část lidské povahy. Naopak, mnoho kultur – možná většina – bylo v průběhu dějin založeno na cyklických výměnách s přírodou, kdy nešlo

o to dělat čím dál tím víc, ale spíše začlenit se přínosným způsobem do většího okruhu.“ Z Brinkmannovo popisu je zjevná absurdita konzumního způsobu života. Kromě toho však přichází mimo jiné s myšlenkou, že takové vzorce chování nejsou člověku zcela přirozené. Jde podle něj spíše o důsledek současné doby, což podkládá pohledem na způsob života některých více či méně dávných kultur.

Tato informace je velmi důležitá pro naši metodickou část. Pokud totiž konzumní chování není nijak hluboce spjato s přirozeným chováním člověka, nemělo by teoreticky být tak obtížné se s ním v rámci pedagogického působení vypořádat. Realita je však pochopitelně složitější. Kromě našeho působení totiž existuje celá řada vlivů, které na děti působí, ať už jde o již zmíněné reklamy, projevy sociálního statusu ve škole, ale i o celou řadu dalších faktorů, které jsou s dnešní dobou neodmyslitelně spjaty. Vzhledem k již zmíněným faktorům se nelze domnívat, že by bylo možné problémy konzumu vhodným pedagogickým působením zcela vymýtit. Pokud však budeme postupovat vhodným způsobem, který je nastíněn v metodické části práce, můžeme děti přimět k zamyšlení a pokusit se negativní jevy spojené s problematikou konzumního chování alespoň částečně omezit.

Z výše popsaného je patrné, že konzumerismus dopadá jak na okolí dětí, tak i na ně samotné. Pro postavení ve školním kolektivu často nejsou klíčové osobnostní charakteristiky, ale spíše majetek, kterým děti (potažmo jejich rodiče) disponují. Sociální nerovnosti mezi dětmi mohou být přitom již v tomto věku problematické. Pokud žák není přijímán do školního kolektivu jen proto, že jeho rodiče nedisponují takovým množstvím prostředků, jako rodiče ostatních dětí, bude pravděpodobně pociťovat bezmoc či nespravedlnost společnosti. Ostrakizace dítěte ze školního kolektivu se přitom nepochybně může projevit na jeho psychickém vývoji.

2.3 Dopady konzumerismu na životní prostředí

Nejde však pouze o sociologický či psychologický problém. Kromě dopadů na psychiku dětí má totiž konzumerismus nepříznivý vliv rovněž na životní prostředí, což je aktuální závažné téma. Pokud by se podařilo vhodným pedagogickým působením zmírnit následky konzumního způsobu života, můžeme tím kromě psychiky dětí pomoci i životnímu prostředí.

Souvislostí konzumu a životního prostředí se mimo jiné zabýval známý antropolog Eriksen (2015, s. 5), který tvrdí, že se v současné době až příliš plýtvá. Poukazuje na to, že se v dnešní době mnoho věcí ani neopravuje, ačkoliv by to v některých případech bylo možné. Lidé si často raději koupí nové věci, než aby vynaložili úsilí na opravu rozbitých. Eriksen (2015, s. 5) to přitom podkládá konkrétními příklady. Jednak na příkladu Norska, kde se dle jeho slov v roce 2015 vyhazovalo až o polovinu více věcí než bylo běžné jen o deset let předtím. Zmiňuje však také zbytečné omezování životnosti výrobků za účelem prodeje dalších a dalších kusů.

Neustálé nakupování dalšího a dalšího zboží, jehož cílem je zřejmě mnohdy pouze snaha o koupení životního štěstí či získání určitého sociálního statusu, totiž významně zatěžuje prostředí, ve kterém žijeme. Ve společnosti již lze pozorovat určité snahy o zlepšení situace. Řadu lidí se již podařilo přesvědčit, že má smysl třídění odpadu za účelem jeho opětovného zpracování a nyní se například začíná experimentovat s prodejem zboží bez zbytečných obalů. I přesto je však pravděpodobné, že bude v budoucnu nutné vyvíjet další aktivity směřující k zachování přírody pro další generace. Vzhledem k již zmiňovanému vlivu konzumerismu na tuto problematiku, se jedná o zásadní pedagogické téma i v rámci výchovy k občanství.

Vhodným přístupem pro přijetí proenvironmentálního chování se zabýval český environmentální psycholog Krajhanzl (2009, s. 65), který varuje před tím, abychom pouze moralizovali a snažili se v ostatních probudit pocit viny za vzniklou situaci. Vhodnější je podle něj pokusit se ostatní přesvědčit o důležitosti jejich rozhodování v boji za udržitelnost přírody, která tvoří svět kolem nás, přičemž se zmiňuje například o cestování individuální automobilovou dopravou či o situaci zvířat, která mají v zájmu snížení nákladů na jejich chov špatné životní podmínky. Je tedy zřejmé, že není vhodné v dětech probouzet pocit viny za narušené životní prostředí. Jako vhodnější se jeví spíše žáky o důsledcích konzumního chování uvědomit (například exkurzí zmiňovanou v metodické části) a zdůraznit, že záleží skutečně na chování každého jedince. I oni sami mohou něco změnit. Krajhanzl (2009, s. 65) však rovněž uvádí, že velká část lidí žije v přesvědčení, že jejich chování nemá významný vliv na stav životního prostředí a raději svádí nepříznivé důsledky na politiky, velké korporace, či zkrátka na „ostatní“.

Vliv politiků nebo korporací samozřejmě také nemůžeme popřít, ale bylo by chybné vliv nás samotných rezolutně odmítnout. Pokud se alespoň část z nás rozhodne, že nový telefon nepotřebujeme každý rok, ale vydržíme s jedním několik let, či pokud se místo s patnácti bundami v šatníku spokojíme s pěti, můžeme negativní dopady našeho jednání výrazně snížit. Pokusit se žáky přesvědčit o tom, že každý může situaci do jisté míry ovlivnit, je mimořádně důležité.

O problémech přístupu k ekologii se zmiňuje Keller (2000, s. 48), který se domnívá, že člověk v situaci, kdy nastane nějaký problém, často přemýšlí, zda je pravděpodobné, že ho za něj vyřeší ostatní. Kromě toho se podle něj člověk zamýšlí rovněž nad náklady, které by z toho pro něj plynuly, pokud by se pokusil problém řešit i on sám. To jen potvrzuje důležitost chápání osobní odpovědnosti každého jedince. Člověk by se neměl spoléhat, že za něj problém vyřeší ostatní, protože pokud by ho tímto způsobem „vyřešil“ každý, nezměnilo by se vlastně vůbec nic. S tím je třeba ve škole rovněž pracovat a žákům tato důležitá fakta předávat.

2.4 Děti a moderní technologie

Další problematickou záležitostí jsou moderní technologie. Dnes bychom asi jen těžko na 2. stupni hledali žáka, který nevlastní mobilní telefon a doma nemá počítač nebo notebook. Nejprve je však důležité zmínit, že není vhodné tyto technologie zcela zavrhnout. Jak se lze přesvědčit například v sekci Audiovizuální materiály, ve výuce je lze použít například za účelem prezentace fotografií či videí, stejně tak mohou mobilní telefony či notebooky posloužit k vyhledávání informací samotnými žáky. Problém však nastává, pokud se tyto technologie z role občasného pomocníka stávají neodmyslitelným společníkem vždy a všude. Nečekaným boomem moderních technologií u dětí se zabývá Buermann (2009, s. 37), který připomíná, že se tvůrci médií v jejich začátcích na děti dlouho ani nezaměřovali (nepředpokládali, že budou typickými uživateli médií), dnes přitom děti do jejich cílové skupiny spadají stále více. Kromě toho Buermann (2009, s. 37 – 38) zmiňuje, že zatímco telefon dříve používali zejména dospělí a děti byly zvyklé se vídat osobně, dnes v užívání telefonů převažuje právě spíše mládež.

Kromě toho vlastnictví drahého mobilního telefonu či notebooku dítětem do značné míry může prozrazovat majetkovou situaci rodiny a zařazovat tak dítě do určité skupiny v rámci kolektivu. Pokud dítě disponuje starým typem mobilního telefonu, ostatní děti se mohou začít domnívat, že je daný žák z nižší sociální vrstvy a podle toho se k němu chovat (například se mu vysmívat, nepřijmout ho do party, či na něj pohlížet jako na někoho podřadného). Kolik máme peněz či kolik majetku vlastníme, je bohužel běžně vnímané jako důležité posuzovací kritérium. Pedagog by se měl snažit takovému stavu mezi žáky zabránit.

Využívání moderních technologií učitelem při výuce je jistě v mnoha ohledech příznivé, jelikož lze dětem probíranou látku lépe názorně předvést. Děti tak nečerpají informace pouze z výkladu učitele. Otázkou nicméně zůstává, zda je přínosné, aby při hodinách užívali tyto technologie i žáci (např. každý by vyhledával informace na svém zařízení, ať už se jedná o mobilní telefon nebo třeba notebook). Mezi pozitiva takového přístupu lze řadit zlepšení samostatnosti dítěte (žák se učí vyhledat si potřebné informace, aniž by k tomu potřeboval ostatní, může se učit rozpoznávat relevantní zdroje od ostatních, apod.). Nelze však opomenout možnost vytvoření či prohloubení závislosti dětí na těchto zařízeních. Pokud děti používají svá vlastní zařízení (a nikoliv zařízení propůjčená školou), mohou nepříznivě působit i výše zmiňované sociální rozdíly, jelikož bude pravděpodobně na první pohled patrné, kdo pochází z lépe či hůře majetkově postavené rodiny.

Moderní technologie mohou být dobrým pomocníkem, avšak je třeba nepodcenit jejich negativní aspekty (zejména možný vznik závislosti). Je vhodné vést děti tak, aby na tuto problematiku nahlížely podobně. Měly by umět využívat kladů dostupné techniky, zároveň by si však měly umět poradit i bez ní. Ideálně by se pedagog měl snažit zabránit problémům v kolektivu založeným na sociálních nerovnostech. Pokud to umožňuje vybavení školy, je vhodné využívat vypůjčenou školní techniku. V takovém případě se totiž děti nemohou předhánět v tom, kdo má novější, lepší či dražší zařízení.

2.5 Aspekty konzumerismu

Při vymezování aspektů konzumerismu lze vycházet z různých vědních oborů. Mezi společenskovědní obory, které se tohoto tématu dotýkají, řadíme zejména ekonomii, sociologii, psychologii a částečně je možné mezi ně zařadit i filosofii.

Z hlediska ekonomického je pro konzumerismus klíčová zejména snaha o co nejvyšší užitek. Někteří lidé se snaží dosáhnout nejvyššího užitku a maximálního uspokojení svých potřeb nakupováním co největšího množství zboží. Na základě teorie mezního užitku lze však poměrně s jistotou říci, že se s každou další jednotkou jejich přínos snižuje. Zde tak narážíme na problém. Cesta, kterou se řada lidí podléhajících konzumerismu snaží maximálně uspokojit své potřeby, totiž k tomuto cíli jednoduše nevede. Toto dobře popisuje Fromm (1994, s. 93), který upozorňuje, že uspokojování některých požitků, které jsou typické pro současnou společnost, nevede k radosti, ale nutí člověka hledat uspokojení v dalších a dalších požitcích.

Psychologické aspekty vycházejí z chování a prožívání jedinců a do určité míry jdou ruku v ruce s aspekty sociologickými. Zde má velký význam také doba, ve které žijeme. Zatímco dříve se lidé snažili z velké části jen uspokojit základní životní potřeby, dnes naše životy tvoří celá řada potřeb, které bychom bez nejmenšího zaváhání mohli označit jako zbytné. Současná doba nabízí nepřehledné množství možností. Na první pohled je tento vývoj jednoznačně pozitivní. Někteří lidé však tomuto trendu podléhají ve snaze získat pocit životního štěstí.

Z toho pramení problém nadspotřeby. Příčinu může pomoci objasnit známý psycholog Maslow (2014, s. 83), který k tématu základních lidských potřeb píše: „Zdraví lidé dostatečně uspokojili své základní potřeby bezpečí, sounáležitosti, lásky, respektu a sebeúcty, a jsou tedy primárně motivováni sklonem k sebeaktualizaci.“ Kde se tedy konzumní chování bere? Je možné, že za problémem stojí zmiňovaná potřeba respektu, kterého se lidé ve spotřební společnosti mohou snažit dosáhnout například snahou dávat najevo svůj sociální status. Rovněž se mohou snažit o vlastnictví co největšího množství statků. Takový přístup však těžko může vést k uspokojení dané potřeby a může tak bránit v postupu k vyšší potřebě. Materiální hodnoty tak mimo jiné mohou vstupovat i do cesty k vlastnímu rozvoji.

Touto problematikou se zabývá také polský sociolog Zygmunt Bauman ve své knize Úvahy o postmoderní době. V této knize poměrně zajímavě zachycuje situace spojené s přechodem od tradiční přes moderní až k takzvané postmoderní společnosti. Bauman (2002, s. 75 - 76) zde o pokušení trhu uvádí: „Od chvíle, kdy se strach z neurčitosti proměnil v neklid, že naše úsilí o sebe-tvorbu nebude na výši úkolu, začalo být obtížné odolávat pokušením trhu. K tomu, abychom těmto pokušením podlehlí, již není třeba ani násilí, ani indoktrinace. Je ovšem pravda, že zatímco režim dohledu a dozoru odměnou za poslušnost sliboval a nabízel osvobození od útrap volby a odpovědnosti za ni, trh takovou odměnu nenabízí. Nabízí však jinou službu, službu mnohem žádanější právě lidmi, kteří jsou odsouzeni k sebe-tvorbě: nabízí jim osvobození od nutnosti přemýšlet o odpovědnosti a o důsledcích volby. Nabízí možnost života rozkrájeného na proužky epizod natolik tenké, že je možné je pozřít na jedno posezení a dopřát přitom žaludku stále dost místa pro nové kousky, objeví-li se na stole.“

Jak již bylo na začátku této části zmíněno, na problematiku konzumerismu lze částečně nahlížet i skrze filosofii. Opět se však jedná o aspekty hraničící s psychologíí a sociologíí. Zajímavé je zejména pohlédnout na nalézání životního štěstí. Například stoikové žili poměrně asketickým způsobem života. Nejvyšší cíl neviděli v materiálním uspokojování potřeb, ale spíše v dosažení blaženosti v důsledku vyrovnaného duševního stavu. Stoickou etiku popisuje Störig (1993, s. 144): „Ze všeho nejdůležitější je tedy rozeznat, co je dobré, co špatné a co lhostejné. Jak v našem poznávání správných hodnot, tak i v naší snaze řídit své jednání poznávanými hodnotami jsme omezováni afekty (pudy, vášněmi). (...) Cíle zdatnosti (ctnosti) je dosaženo teprve tehdy, když jsou afekty zcela překonány, když je duše osvobozena od vášní. Tento stav stoikové nazývají zbavenost vášní (řecky *apatheia* - odtud naše slovo *apatie*, *apatický*). Kdo dosáhl tohoto stavu, je moudrý. Pouze takový člověk je svobodný, protože nahlíží, co je nutné a vykonává to, jen on může být nazván bohatým, spravedlivým, ctnostným, slastným; je nezávislý na všem vnějším a suverénní jako král.“ Stojí za to položit si otázku, kolik lidí v dnešní době vidí svět takovým nebo obdobným pohledem, tedy pohledem nezaměřeným na neustálou touhu po uspokojení mnohdy zcela zbytných materiálních potřeb.

2.6 Vymezení konzumerismu

Z předešlého však stále nemusí být zcela patrné, co přesně za konzumerismus považujeme. Sestavit jednoznačnou definici je poměrně náročné, je však možné se o to pokusit na základě dostupné literatury. Vymezením konzumerismu se zabývá například Hejtman (2014, s. 16), který uvádí: „Konzumerismus můžeme chápat jako současný typ spotřeby ve vyspělých ekonomikách, pokud vezmeme do úvahy spotřebu jako součást a cíl řetězce společenské reprodukce: tvorby, rozdělování, směny a spotřeby. Jde o aktuální globální stav, který se vyvinul na základě masové produkce a masové spotřeby (konzumu). Konzumerismus v ekonomickém smyslu je podstatně a zrychleně vyvoláván v život ústředním ekonomickým motivem a cílem tohoto reprodukčního procesu, kterým je maximalizace zisku“.

Pro lepší představu lze uvést ještě Kellerovu (2010, s. 52) definici konzumu, která zní následovně: „Konzum lze chápat jako takovou orientaci na materiální statky, která vytlačuje coby druhořadé hodnoty nemateriální, nepřipouští spokojit se s úrovní spotřeby předchozí generace a neumožňuje krýt potřeby zcela, či alespoň převážně z lokálních zdrojů. Konzumní orientace tedy předpokládá neustálý růst stále odvozenějších potřeb, vede k destrukci spotřebovaných objektů ve stále se zkracujících intervalech a vyžaduje globální transfer věcí určených ke spotřebě, dnes již v měřítku celé planety.“

Fromm (1994, s. 29) o konzumování píše: „Konzument je věčný kojeneček, který křičí po láhvi. (...) Konzumování má dvojznačnou kvalitu: snižuje strach, protože to, co jsem konzumoval, mi nemůže být odebráno, ale nutí mne také, abych konzumoval stále více, protože to, co jsem již jednou spotřeboval, mne přestává uspokojovat. Moderní konzumenti se mohou docela dobře ztotožnit s rovnicí: *já jsem = co mám a co konzumuji.*“

Je tedy zřejmé, že jde o masovou produkci a z ní plynoucí cíleně podporovanou masovou spotřebu. Lidé jsou neustále obklopeni reklamami, které je pod různými záminkami a poutavými hesly vybízí, aby si pořídili určitý produkt. Přestože se může na první pohled takový stav zdát jako bezproblémový, nese s sebou i celou řadu negativních jevů. Problémová je z tohoto hlediska zejména nadspotřeba. Spotřebovávání dalšího a dalšího zbytečného zboží je

totiž zatěžující k našemu životnímu prostředí. Děti si něco takového přitom vůbec nemusí uvědomovat. Dalším s konzumem spojeným problémem je také čas. Děti totiž často tráví s moderními technologiemi (mobilní telefony, počítače, notebooky, tablety, apod.) značné množství času. Jejich nadužívání tak může vést ke ztrátě času na úkor důležitějších aktivit.

2.7 Bilance konzumního způsobu života

Z výše uvedeného by se mohlo zdát, že je konzumní chování spjata pouze s problémy a jeho důsledky jsou tak pouze negativní. Není však možné se na celou problematiku dívat pouze takto jednostranně a je vhodné zmínit i pozitivní jevy, které toto chování doprovázejí. To samé ostatně platí i pro samotné pojetí výuky. Konzumní trendy sice jsou spjata s mnohými riziky, na druhou stranu však máme možnosti, o kterých by se lidem žijícím před sto lety ani nesnilo. Ani dnes přitom taková situace není samozřejmostí po celém světě. Lidé u nás nemusí věnovat veškerou energii pouze snaze o přežití, ale věnují se zábavě, kterou jim toto pojetí světa nabízí. Mohou cestovat, sbírat zážitky, či si prostě kupovat to, co je zrovna napadne.

Problém je, že ne každý nabízené možnosti dokáže ustát, aniž by jimi byl do určité míry pohlcen. Někteří podléhají aktuálním trendům, nebo možná jen potřebují nakupovat stále další věci, jiní zase tráví nadměrné množství času v zajetí moderních technologií. Ani ty však nejsou ryze negativními. Osvědčují se jako dobrý pomocník ve výuce, žáci jejich prostřednictvím mohou vyhledávat potřebné informace, navíc se ukázaly jako nezbytné v době koronavirové pandemie, kdy umožnily zachování výuky na školách alespoň v distanční podobě a umožnily dětem zachování vzájemných kontaktů v době omezené možnosti setkávání. Opět je však nezbytné najít určitou míru. Sezení u počítače či hledění do mobilního telefonu by jistě nemělo být hlavní náplní volného času.

Poněkud jednoznačná však může být situace, pokud jde o životní prostředí. Neustálé nakupování nového zbytného zboží je z tohoto pohledu značně problematické. Ačkoliv se již ve společnosti začíná mluvit o nutnosti šetrnějšího přístupu k přírodě, mnoho odpadu je stále produkováno zcela zbytečně. Lidé mnohdy staré věci vyhazují, přestože by ještě mohly

sloužit. Právě nepříznivé dopady na životní prostředí však mohou být tím, co děti opravdu přiměje se nad otázkou udržitelnosti současného životního stylu zamyslet.

3 Východiska pro metodickou část

V této sekci jsou sepsány informace, které posloužily pro sestavení metodické části. Zčásti jako zdroj posloužily oficiální materiály Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy, které poskytují základní přehled o tom, co by se žáci měli naučit. Využity však byly také cenné poznatky z praxe od dlouholetých pedagogů a posloužila rovněž i vybraná didaktická literatura.

3.1 Klíčové kompetence v základním vzdělávání

Dokument nazvaný Klíčové kompetence v základním vzdělávání se zabývá obecnými základními dovednostmi, které by měli žáci základní školy získat. Stanovuje cíle, ke kterým by mělo vyučování směřovat. Nejde však o cíle na úrovni jednotlivých předmětů, ale o cíle obecné. Z dokumentu, který klíčové kompetence stanovuje, je patrné, že v moderní škole nemá místo pouze učení se probírané látky nazpaměť, ale je zde snaha o to, aby byli žáci rozvíjeni například i v sociální oblasti, či aby se naučili hledat optimální postup při řešení problémů.

Do klíčových kompetencí v základním vzdělávání jsou zařazeny kompetence k učení, k řešení problémů, komunikativní, sociální a personální, občanská a pracovní (Bělecký a kol., 2007, s. 3). Učitel by při přípravě průběhu vyučovacích hodin měl přihlížet i k rozvíjení těchto klíčových kompetencí. Například skupinová práce může vhodně přispět k osvojení komunikačních dovedností žáků. Zadání určitého úkolu, který následně děti samostatně nebo ve skupinách řeší (včetně zvolení určitého postupu), pak může posílit jejich schopnost řešit problémy. Získání těchto dovedností může být pro žáky do budoucna velmi cenné.

3.2 Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání

Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání je plán, který stanovuje, jaké učivo by měli učitelé v určitých oblastech probrat se svými žáky. Stanovuje tzv. očekávané výstupy, což jsou dovednosti, které by žáci měli během výuky získat. Tento program je rozdělen jak časově (pro 1. a 2. stupeň základní školy), tak věcně (dle jednotlivých oblastí, které zahrnují jeden nebo více předmětů).

V rozdělení jednotlivých oblastí je výchova k občanství zařazena společně s dějepisem do kategorie nazvané Člověk a společnost. Tato vzdělávací oblast obsahuje očekávané výstupy pouze pro 2. stupeň (na 1. stupni tyto předměty vyučovány nejsou). V rámci výchovy k občanství pak můžeme nalézt další rozdělení do dílčích oblastí. Nejbližší problematice konzumerismu je část nazvaná Člověk, stát a hospodářství, která v očekávaných výstupech zahrnuje některá mikroekonomická i makroekonomická témata. Žáci se v rámci této oblasti učí o vlastnictví, zkusí si sami sestavit rozpočet a nechybí zde ani vyhodnocování zbytnosti výdajů (Balada a kol., 2017, s. 59). Tyto činnosti jsou přitom úzce provázány s finanční gramotností a jsou pro budoucnost žáků velice důležité. Zařazení této části do rámcového vzdělávacího programu poskytuje učitelům výchovy k občanství řadu možností, jak s žáky v této oblasti pracovat. Některé konkrétní příklady budou uvedeny níže v metodické části práce.

Důležitá je však také existence tzv. průřezových témat. To jsou témata, která nejsou přímo zařazena pod konkrétní předměty, ale přesto jsou důležitá a škola je musí zařadit do vzdělávání. Jedním z nich je i environmentální výchova, která se mimo jiné zabývá ochranou přírody. Toto téma tak s konzumerismem rovněž souvisí, jelikož neustálá produkce nadbytečného zboží znamená velkou zátěž pro životní prostředí. I v této oblasti tak učitel může proti negativním aspektům konzumerismu působit a níže se tak touto oblastí budu rovněž zabývat.

3.3 Poznatky z praxe

Pro lepší přehled bylo osloveno také několik pedagogů, kteří mají zkušenosti z praxe. Těm byly položeny otázky týkající se problematiky konzumního chování u dětí. Cílem těchto rozhovorů bylo zejména zjistit, kdy se u dětí toto chování rozvíjí, jaké jsou jeho projevy, zda lze minimalizovat negativní jevy s tímto chováním spjaté a případně jakým způsobem toho docílit. Aby bylo patrné, zda a jakým způsobem se konzumní chování u dětí vyvíjí již od útlého věku, byla kromě pedagogů na základní škole oslovena i dlouholetá ředitelka mateřské školy v Jindřichově Hradci Helena Paceltová. Tento rozhovor bude přepsán jako první.

Strukturovaný rozhovor s Helenou Paceltovou:

Tazatel: „Kdy vzniká u dětí konzumní chování a jak se to projevuje?“

Respondentka: „U dětí jsou patrné začátky konzumního chování již ve 3 letech. Velmi přitom záleží na rodině, v jaké dítě vyrůstá. Podle toho, co děti vidí u rodičů, se vytváří jejich normy. Pokud do školky přijde dítě s novou zajímavou hračkou, spousta dětí ji začne chtít také. Děti mnohdy žádají spoustu hraček. Dále děti začínají být hodně individualistické (nechtějí půjčovat hračky ostatním, apod.). Kolem 6 let věku již začínají i kruté projevy konzumu, např. projevy výsměchu, pokud jiné dítě nemá ty „správné“ hračky či oblečení.“

Tazatel: „Lze toto chování ovlivnit?“

Respondentka: „Určitě ano. Když například dítě přijde do školky s hračkou, musí umožnit, aby si s ní hrály i ostatní děti. Pokud to neumožní, nesmí ji nosit. Dále je vhodné nezdůrazňovat materiální stránku, tedy např. nechválit nové šaty, protože ostatním by to mohlo být líto. Klást důraz na to, že ve školce je dostatečné vybavení a všichni si mohou hrát se vším. Pokud dítě doma nějakou hračku nemá, nemusí strádat, ve školce si s ní může hrát.“

Tazatel: „Jak je to s konzumním chováním v čase? Je nyní situace lepší nebo horší?“

Respondentka: „Nyní je situace jednoznačně horší. Společnost je vším přehlcená, dítě se nemusí o nic snažit, má všeho více než dost. Ideálně by měl být dostatek, ale ne přebytek.“

Nyní děti ani nejsou příliš šťastné, když něco dostanou. Dříve měly děti z darovaných věcí mnohem větší radost, protože toho neměly tolik a musely na to déle čekat.“

Tazatel: „Projevuje se mezi dětmi sociální nerovnost? Pomohlo by např. nošení uniforem?“

Respondentka: „Sociální nerovnosti se ve školách projevují, i když asi ne tak výrazně, jako třeba na základních školách. Problém je, že dítě vidí u ostatních nějakou hračku či oblečení a chce to také, ale rodiče nemusí být schopni mu to poskytnout. Nošení uniforem ale určitě nedoporučuji, protože by to potlačovalo osobnost dětí.“

Tazatel: „Je efektivnější frontální výuka, nebo je lepší nechat děti pracovat např. ve skupinách?“

Respondentka: „Jsou situace, kdy je efektivní frontální výuka, ale většinou je lepší nechat děti pracovat ve skupinách. Jedno se od druhého dokáže hrozně moc naučit. Výuka ve skupinách může probíhat více dle zájmu dětí (různá zaměření), případně lze utvořit více stanovišť a děti mezi nimi mohou postupně přecházet, aby vystřídaly všechny aktivity. Skupinová výuka je náročnější na přípravu učitele, ale stojí to za to.“

Tazatel: „Lze docílit změny v konzumním chování dětí prezentováním následků tohoto chování na životním prostředí?“

Respondentka: „Děti úžasně přijímají informace, jsou jako houby. Pokud se jim ukáží následky konzumu na životní prostředí, mohou se změnit a začít to vnímat jinak. Když dítě skutečně vidí následky daného chování, tak se tak pravděpodobně samo chovat nebude. Názornost je lepší než slova.“

Tazatel: „Objevuje se u dětí závislost na informačních technologiích již v období MŠ?“

Respondentka: „Ano, ale velmi záleží na rodině. Některé děti se často dívají na seriály nebo filmy, a to i pozdě v noci. Pro rodiče je jednodušší posadit děti k televizi, než se jim věnovat.“

Tazatel: „Změnily se děti v závislosti na moderních technologiích?“

Respondentka: „Rozdíl jsou obrovské. Děti jsou sice chytré, mají znalosti, ale sociálně jsou na tom daleko hůře než dříve ve stejném věku. Kvůli moderním technologiím mají podstatně slabší sociální kontakt, hůře si k sobě hledají cestu, neumí mezi sebou komunikovat.“

Tazatel: „Je správné, když rodiče děti motivují kupováním věcí (např. koupení nějaké hračky za dosažení určitých výsledků)?“

Respondentka: „Určitě ne. Motivovat koupením něčeho je špatně. Dítě má něco dělat, protože ho to baví a zajímá, ne proto, že za to něco dostane.“

Jako druhý bude rozhovor s Mgr. Markétou Kovalíkovou, která pracuje jako učitelka na ZŠ Máj I v Českých Budějovicích a poskytla informace o chování dětí na 1. stupni ZŠ.

Strukturovaný rozhovor s Mgr. Markétou Kovalíkovou

Tazatel: „Kdy vzniká u dětí konzumní chování a jak se to projevuje?“

Respondentka: „První náznaky se začínají objevovat zhruba ve 4. třídě, do té doby žáci příliš neřeší, kdo chodí jak oblékaný a někteří ani nevlastní mobilní telefon. Na druhém stupni je pravděpodobně situace horší.“

Tazatel: „Lze toto chování ovlivnit?“

Respondentka: „Určitě to ovlivnit lze, zejména výchovou v rodině. Některé děti mají příliš volnou výchovu a nemají žádné mantinely. Situaci hodně ovlivňuje i kontakt s prarodiči. Velkou roli může mít, když jim vypráví o svém mládí, kdy toho třeba neměli tolik, ale přesto byli šťastní.“

Tazatel: „Jak je to s konzumním chováním v čase? Je nyní situace lepší nebo horší než dříve?“

Respondentka: „Dříve toto chování nebylo v takové míře, protože nebylo příliš na výběr a většina lidí měla stejné nebo podobné věci. Společnost byla dříve jinak nastavena, konzumní chování se neprojevovalo tolik jako dnes, kdy máme všeho nadbytek a lidé si neváží toho, co mají. I dříve však byla úzká skupina lidí, která si mohla dovolit lepší věci než ostatní.“

Tazatel: „Projevuje se mezi dětmi sociální nerovnost? Pomohlo by např. nošení uniforem či zákaz mobilních telefonů u dětí ve škole?“

Respondentka: „Nezdá se mi, že by děti mezi sebou příliš řešily, kdo co má. Pokud je náznak problémové situace, vezmu si děti stranou a situaci s nimi proberu. Je zásadní, aby děti rozuměly tomu, co nemají dělat a proč. Na 2. stupni bude situace pravděpodobně horší. Mobilní telefony musí mít děti vypnuté v tašce, takže toto řešit nemusíme. Nejsem si jistá, zda by měly uniformy význam na 1. stupni, kde děti tyto věci ještě tolik neřeší, ale na 2. stupni by význam mít mohly.“

Tazatel: „Měly by děti na 1. stupni ZŠ dostávat kapesné? Případně jak velké?“

Respondentka: „Měly by ho dostávat. Možná už od 1. nebo 2. třídy, třeba jen 20 korun na týden. Od 4. třídy kapesné určitě. Výši upravit podle toho, jak se k penězům staví. Někteří se k tomu staví zodpovědně, jiní to utratí hned. Výhodou je, že v rámci slovních úloh řešíme reálné situace, aby žáci přibližně měli představu, kolik co stojí.“

Tazatel: „Je efektivnější frontální výuka, nebo je lepší nechat děti pracovat např. ve skupinách?“

Respondentka: „Kombinace obou způsobů výuky je nezbytná. Frontální je lepší na vysvětlení látky, skupinová práce je důležitá, aby se děti naučily vzájemnému respektu a spolupráci s ostatními. Obě tyto metody využíváme už u dětí od 1. třídy.“

Tazatel: „Lze docílit změny v konzumním chování dětí prezentováním následků tohoto chování na životním prostředí?“

Respondentka: „Určitě ano. Je možné s tím začít ve 4. nebo 5. třídě, případně i dříve. Děti jsou schopné si při vhodném vedení uvědomit, že množství odpadu je problémem a je vhodné jeho produkci omezit.“

Tazatel: „Změnily se děti s rozvojem moderních technologií?“

Respondentka: „Nezměnily se tolik povahy dětí, ale určitě dnes mají méně pohybu. To souvisí i se změnou společnosti, protože dnes se mnozí rodiče bojí pustit své děti ven kvůli obavě o jejich bezpečí. Na druhou stranu si nemyslím, že by situace ohledně moderních technologií byla nějak alarmující. Dříve děti neměly mobily či notebooky, ale místo toho mohly třeba sedět u televize. Současná situace, kdy se kvůli koronavirové nákaze učí distančně, bude mít v tomto směru možná i pozitivní dopad. Děti jsou totiž nucené trávit na počítači více času a začínají si tak uvědomovat i negativa techniky. Některé žáky při dlouhém sezení u počítače bolí hlava, kromě toho jim chybí osobní kontakt se spolužáky a těší se zpět do školy.“

Tazatel: „Objevuje se u dětí závislost na těchto technologiích již na 1. stupni ZŠ?“

Respondentka: „Se závislostí na těchto technologiích jsem se na 1. stupni nesetkala. Ve 4. třídě ještě někteří ani nemají mobilní telefon. Ze strany některých rodičů je to i záměr. Na 2. stupni již ale může být situace horší.“

Tazatel: „Je vhodné užívat tyto technologie ve výuce?“

Respondentka: „Určitě ano. Projektor a interaktivní tabule jsou skvělé technologie. Je však třeba to brát pouze jako součást procesu učení a kombinovat to s jinými metodami. Ne pouze pustit žákům prezentaci a dál se nestarat.“

Tazatel: „Je správné, když rodiče děti motivují kupováním věcí (např. koupení odměny za dosažení určitých výsledků)?“

Respondentka: „To je sporné a záleží, co je tou odměnou. Pokud je to např. něco malého, tak na tom nevidím nic špatného. Pokud by šlo třeba o mobil, pak to vhodné samozřejmě není. Dokázala bych si představit i dlouhodobou motivaci koupením něčeho dražšího, ale muselo by jít o rozumnou věc, třeba jízdní kolo.“

Jako třetí v pořadí bude rozhovor s Mgr. Lenkou Hrubou, která pracuje jako učitelka a zástupkyně ředitele na ZŠ Štítného v Jindřichově Hradci. Ta pomohla zmapovat situaci týkající se této problematiky u dětí na 2. stupni základní školy.

Strukturovaný rozhovor s Mgr. Lenkou Hrubou:

Tazatel: „Kdy vzniká u dětí konzumní chování a jak se to projevuje?“

Respondentka: „Velice záleží na rodině. U některých dětí je konzumní chování již úplně od malička, u jiných to nastupuje později, třeba se začátkem školní docházky. Rodiče mnohdy dětem zajišťují kroužky a děti nemají téměř žádný volný čas. Neumí se samy zabavit, stávají se tak konzumenty toho, co je jim předloženo. To se pak odráží i v jiných směrech. Ve škole se toto chování projevuje různě, např. na věcech, které si děti s sebou do školy nosí, jako třeba jídlo, pití, oblečení, technologie, v poslední době jsou poměrně populární energy drinky, atd. Zajímavé je, že pokud jsou děti na táborech, kde přístup k technologiím či sladkému jídlu a pití nemají, tak nakonec zjistí, že jim to vůbec nechybí.“

Tazatel: „Lze toto chování ovlivnit?“

Respondentka: „Lze, ale pouze do určité míry. Největší vliv i přes naši snahu má jejich rodina. Učitel musí umět zaujmout a nesmí sám být konzumní, protože to děti poznají. Když děti poznají, že učitel konzumním trendům nepodléhá a podaří se mu získat jejich pozornost (třeba zajímavým, netradičním způsobem výuky), začne je to zajímat.“

Tazatel: „Projevuje se mezi dětmi sociální nerovnost? Pomohl by např. zákaz mobilních telefonů u dětí ve škole?“

Respondentka: „Sociální nerovnost se projevuje, a to zejména tak, že si mezi sebou některé děti závidí. Nedochází však k žádnému rozdělování na bohaté a chudší, k vyčleňování z kolektivu nebo k šikaně. Používání mobilních telefonů bylo u nás na škole dětem zakázáno a od té doby neřešíme s telefony žádné problémy.“

Tazatel: „Je správné, když rodiče děti motivují kupováním věcí (např. koupení nějakého dárku za dosažení určitých výsledků)?“

Respondentka: „Kupování věcí správné není. Lepší je nějaký prožitek, např. pochvala, uznání či výlet s rodinou.“

Tazatel: „Měly by děti na 2. stupni ZŠ dostávat kapesné? Případně jak velké?“

Respondentka: „Kapesné by dostávat měly, protože se tak zlepší jejich finanční gramotnost (naučí se hospodařit s penězi). Neměly by však dostávat příliš mnoho, ani by peníze neměly sloužit jako motivace k dobrým známám. Dítě může dostávat třeba 10 – 20 Kč na den. Ideální je, když pochopí, že si za ušetřené peníze následně mohou koupit i něco dražšího. Pokud chce dítě peníze navíc, mělo by to probrat s rodiči a ti mu na to případně mohou přispět i nad rámec kapesného, pokud jde o rozumný záměr.“

Tazatel: „Je efektivnější frontální výuka, nebo je lepší nechat děti pracovat např. ve skupinách?“

Respondentka: „Určitě je lepší pracovat ve skupinách či v kroužku, protože jsou děti aktivnější a pozornější oproti běžné frontální výuce, kdy pouze nečinně sedí v lavicích. Ideální je, pokud se podaří výuku udělat zajímavým nebo vtipným způsobem, protože děti si tak látku mnohem lépe zapamatují. Velmi dobrá je také metoda problémového vyučování, kdy děti dostanou úkol v podobě nějaké situace či problému, který musí následně řešit.“

Tazatel: „Lze docílit změny v konzumním chování dětí prezentováním následků tohoto chování na životním prostředí?“

Respondentka: „Určitě toho docílit lze. S žáky jsme chodili např. uklízet kolem rybníka. Děti se tak učí úctě k přírodě, neodhazují věci kolem sebe, apod. Podobně lze jistě řešit i problém konzumního chování. Tato palčivá témata je vhodné zařadit do výuky. Děti nijak neovlivňovat, ale ukázat jim pravdu a nechat je, aby se samy rozhodly.“

Tazatel: „Je vhodné užívat informační technologie ve výuce?“

Respondentka: „Ano, určitě je to vhodné. Žáci by se měli naučit s nimi pracovat, vyhledávat informace, apod. Slouží také k realizaci různých projektů, na kterých žáci pracují a učí se tak samostatnosti či skupinové práci.“

Tazatel: „Objevuje se u dětí na 2. stupni ZŠ závislost na informačních technologiích?“

Respondentka: „Ano, objevily se i takové případy, kdy žáci usínali ve vyučování, protože pravidelně do noci hráli počítačové hry. Jeden žák občas dokonce kvůli hraní ani nepřišel do školy.“

Nestrukturovaný rozhovor s Mgr. Janem Prenerem:

Dále byl osloven Mgr. Jan Prener, který v současné době působí jako asistent na katedře geografie Pedagogické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. Předtím totiž vyučoval na základní škole v Dobré Vodě u Českých Budějovic. Vzhledem k této zkušenosti dobře zná aktuální situaci na základní škole, a může tak popsat důležité body, ze kterých je třeba vycházet pro sestavení praktické části této práce.

Základními body, se kterými je třeba dle Mgr. Jana Prenera počítat, jsou:

- nedostatek času (učitel má na probrání látky pouze určitý počet hodin)

- nutná přiměřenost probírané látky (látku je třeba přizpůsobit tak, aby byla adekvátní a zvládnutelná pro žáky 2. stupně základní školy)
- výkyvy pozornosti (učitel by se měl snažit udržet pozornost žáků, avšak musí počítat s tím, že i dospělý člověk má mnohdy problém s udržení pozornosti po celých 45 minut, u žáků v tomto věku rovněž nebude pozornost po celou dobu stoprocentní)
- nutnost postupovat v souladu s cíli vzdělávání (rámcový vzdělávací program stanovující očekávané výstupy pro výchovu k občanství a obsahující vybraná průřezová témata a dále obecné klíčové kompetence)

Vzhledem ke zkušenostem oslovených pedagogů se jedná o velmi cenné informace, které pomohly vývoj tohoto jevu dobře zmapovat. Zároveň došlo ke zjištění skutečností, na základě kterých je možné následně formovat metodickou část práce. Oslovení pedagogové, se kterými proběhl strukturovaný rozhovor, jednoznačně podporují zapojování práce ve skupinách. Stejně tak připouští, že je možné docílit změny v konzumním chování dětí prezentováním následků tohoto chování na životním prostředí. Při výuce je doporučeno využívat i podpůrné moderní technologie.

Zajímavé je, že vyučující na 1. stupni neshledává u žáků natolik zjevné projevy konzumního chování, jako učitelka v mateřské škole. Lze se domnívat, že se ve školce děti chovají bezprostředněji a jejich projevy chování jsou tak snáze čitelné, navíc zde mají mnohem více volného času. Problém konzumního chování se tedy u dětí často objevuje již v období, kdy navštěvují mateřskou školu. Zároveň však vždy záleží na způsobu, jakým jsou vedeni rodinou.

3.4 Didaktická literatura

Významným zdrojem pro metodickou část je také didakticky zaměřená literatura. Velice zajímavá je série knih Roberta Čapka Líný učitel. Autor totiž kritizuje tradiční způsob výuky a poskytuje učitelům celou řadu návrhů na zlepšení. Snaží se o to, aby byly vyučovací hodiny pro děti skutečným přínosem. Čapek (2017, s. 19), který sám působí jako učitel, kritizuje výuku založenou zejména na naučených znalostech a uvádí: „Znalost je jen tím nejnižším

stupněm myšlenkové činnosti. My přece míříme k vyšším stupňům! K analyzování, interpretování, hodnocení a srovnávání, řešení, aplikování, tvoření,... kde to dnes ve škole je?“ Čapek (2017, s. 21) zároveň navrhuje, aby se učitel snažil o to, aby žáky jeho předmět bavil, přičemž tvrdí, že když bude učitel dětem zadávat různé zajímavé úkoly (a ne pouze vyžadovat naučení se něčeho nazpaměť), žáci to ani nebudou vnímat jako práci a výuka bude mnohem efektivnější. Tyto myšlenky se promítají do metodické části poměrně zásadně. Ačkoliv je pochopitelné, že se škola nemůže obejít zcela bez paměťového učení, učitel může vhodnými a zajímavými aktivitami vzbudit v žácích zájem o jeho předmět a výrazně tak zvýšit efektivitu výuky. Velmi důležitý je také vztah učitele k žákům. Jak zmiňuje Mifsud (2019, s. 66), která se pedagogikou rovněž zabývá, pokud je tento vztah pozitivní, projevuje se to u žáků vyšší motivací k učení.

Výše uvedené pak pochopitelně může ovlivnit k lepšímu i studijní výsledky žáků. Učitel by k nim měl přistupovat co nejvíce pozitivně a snažit se být jim ve studiu oporou. Cíl žáků i učitele ve vzdělávání je společný, bezesporu je tak lepší snažit se, aby výuka působila spíše jako táhnutí za jeden provaz než jako konflikt či mocenský boj. Zcela ideální je, pokud učitel docílí toho, že se žáci na jeho hodiny těší. A nejde pouze o utopickou představu, dosáhnout toho lze.

Za jednu z nejdůležitějších částí celé výuky lze považovat také aktivizační metody. To jsou metody, které vyžadují aktivitu žáků. Vyučovací hodiny tak nejsou tvořeny pouze nezáživnou frontální výukou, při které žáci pouze sedí v lavicích a poslouchají výklad učitele. Aktivizační metody řeší Kotrba a Lacina (2015, s. 49), kteří uvádí, že využívání více smyslů či zážitky plynoucí z aktivizačních metod vedou k zapamatování si většího objemu informací. Jak zároveň Kotrba a Lacina (2015, s. 50) píší, nejde pouze o naučení se látky nazpaměť, ale tyto metody vedou rovněž i ke zlepšení schopnosti řešení problémů a spolupráce s ostatními.

Je tedy zjevné, že jsou metody vyučování s aktivním zapojením studentů o poznání efektivnější oproti běžné výuce frontálním způsobem, kdy učitel přednáší látku hromadně všem žákům a žáci se na výuce nemusí nijak aktivně podílet. Způsob výuky zahrnující aktivizační metody může naučit žáky novým schopnostem a kromě toho může být také

zábavnější, jelikož není tolik stereotypní. Učitel může například zkusit seznámit žáky s určitým problémem a následně vést diskuzi o jeho možných řešeních. Pochopitelně však nelze frontální výuku zcela zavrhnout. Jak tvrdí Lemov (2019, s. 146), který se zabývá didaktikou, klasický výklad je rovněž nezbytný a rozhodně nemusí být nudný. Spíše bychom se podle něj měli zaměřit na to, jak didaktický výklad i aktivní práci studentů vhodně kombinovat. Níže v metodické části jsou popsány návrhy postupů pro učitele doplněné o konkrétní příklady aktivit.

Nelze však opomenout ani některá soudobá specifika. Jak uvádí pedagogická psycholožka Juklová a kol. (2015, s. 33), v současné době se k nutným dovednostem učitele, vzhledem k množství různých zpráv postrádajících důvěryhodné zdroje, přidala ještě čtenářská a informační gramotnost.

3.5 Konkrétní vymezení pedagogického problému

Před započítím metodické části je nezbytné si vymežit, co představuje konkrétní pedagogický problém, který chceme řešit. Nejlépe k tomuto účelu poslouží výše přepsané rozhovory s pedagogy, kteří disponují zkušenostmi z praxe a setkávají se tedy u svých žáků i s nežádoucími jevy, které jsou s konzumním chováním spojené. Obecně lze po shrnutí rozhovorů říci, že zmiňovaným chováním je zejména přehnaná individualizace dětí, přílišné zaměření na majetkové poměry (které přitom děti v tomto věku nemohou ovlivnit), kromě toho pak také projevy sobeckosti či závisti mezi dětmi.

Problémy nastávají zejména v situacích, kdy žáci vidí, že jejich vrstevníci disponují něčím, co by oni sami rádi měli, ale z nějakého důvodu (zpravidla ekonomického) to není možné. Je tedy zejména potřeba děti přivést k tomu, aby své vrstevníky nehodnotily na základě majetkových poměrů a pokusit se je přimět i k objevování jiných hodnot. Kromě toho je vhodné poukázat na rizikové faktory spjaté s tímto chováním (např. následky na životním prostředí či ztráta značného množství času při vzniku závislosti na moderních technologiích), což může děti ke změně chování přesvědčit.

Do výše uvedeného však vstupují další aspekty. Jak je patrné, výchova k občanství se nezabývá pouze získáváním vědomostí. Je orientovaná z velké části také výchovně, řeší hodnoty a postoje. Probírání takových témat však vyžaduje určité množství času. Pokud má učitel k dispozici pouze jednu nebo dvě hodiny týdně, je poměrně náročné probrat s žáky všechna plánovaná témata a věnovat jim dostatek času. Situace působí dojmem, že je výchova k občanství považována spíše za doplňkový předmět. Vyšší časová dotace pro tento předmět by mohla situaci zlepšit.

Učitel se rovněž může snažit zvýšit efektivitu výkladu poukázáním na příklady přímo ze života dětí. Pokud probíranou látku doplní vhodnými příklady, které žáci chápou, protože se s danými situacemi běžně setkávají ve svém životě, mohou probírané problematice lépe porozumět. V případě konzumerismu jde například o nadužívání mobilních telefonů či notebooků a z toho plynoucí ztrátu času, který by bylo možné využít efektivněji.

4 Metodická část

V této části je navržen postup pro učitele, který se bude problematikou konzumerismu zabývat v rámci výuky občanské výchovy na druhém stupni základní školy. Metodická část zahrnuje jak obecná pravidla, ze kterých by měl učitel při plánování vyučovacích hodin vycházet, tak i návrhy konkrétních vyučovacích hodin. Je zde navrženo několik metod, které by mohl učitel ve výuce aplikovat, a to tak, aby byla výuka co nejefektivnější.

Metodická část je vytvořena v souladu s informacemi získanými v předchozí části práce. Jako výchozí bod tedy poslouží kromě klíčových kompetencí, které by si měli žáci osvojit, také rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání, jelikož učitel na základní škole musí postupovat v souladu s ním. Kromě toho jsou jako zdroj informací užity i rozhovory s učiteli, kteří poskytlí informace přímo z praxe. Ty jsou pro sestavení metodické příručky velmi cenné. Pro tvorbu metodické části však byla užita i řada dalších zdrojů, které jsou zmíněny dle obecných zvyklostí přímo u konkrétních návrhů.

Jak je zjevné z východisek k metodické části, narážíme zde na velké úskalí. Tím je jednak množství požadavků, kterým musí učitel vyhovět, ale zároveň také limitování učitele (např. časem, který je na výuku vyčleněn). Kromě toho je třeba udržet pozornost žáků, což vyžaduje přistupovat k výuce alespoň v části vyučovací hodiny jinak, než pouze vykládat látku frontálním způsobem. Žádoucí je rovněž, aby si žáci učivo co nejlépe zapamatovali. Učitel by se měl snažit, aby výklad byl pro žáky srozumitelný a případně ho doplnit příklady z praxe. Je zřejmé, že vyhovět všem těmto požadavkům a sestavit vyučovací hodinu tak, aby byly splněny veškeré stanovené předpoklady, zároveň se vejít do určeného času, dokázat udržet pozornost žáků a pokud možno učinit vyučovací hodinu co nejefektivnější, není jednoduchý úkol. Není však nezvládnutelný.

Je třeba upozornit, že rámcový vzdělávací program obsahuje celou řadu témat a učitel tak nemusí stihnout tomuto tématu věnovat všechny níže navrhované výukové jednotky. Je tak možné zvolit pouze vybrané jednotky (úvodní teoretická hodina, která žáky s tématem seznamuje, by však opomenuta být neměla).

Návrh výukových jednotek byl konzultován s doc. Mgr. Alenou Nohavovou, Ph.D. z katedry psychologie na Pedagogické fakultě Jihočeské univerzity a doc. PhDr. Helenou Zbudilovou, Ph.D. z katedry společenských věd na Pedagogické fakultě Jihočeské univerzity. Cílem těchto konzultací bylo ověřit, zda je možné výukové jednotky v navrhované podobě zorganizovat, zda povedou k požadovanému cíli a zejména zjistit, zda návrh neobsahuje některá pedagogická či jiná možná úskalí.

4.1 Neutralita

Důležitou součástí přístupu učitele je jeho neutralita. Ačkoliv je jedním z cílů vyučovacích jednotek omezení negativních vlivů konzumního způsobu života, není možné působit na žáky pouze jednostranně a seznamovat je s konzumerismem pouze jako s problémem. Učitel by měl žákům poskytnout dostatek informací, aby si sami mohli utvořit názor. Je vhodné upozornit na související problémy, ale zároveň neopomenout určité výhody (např. obrovský výběr zboží).

Proto je také na úvod zařazena aktivita, která je na vyhledávání pozitiv i negativ konzumních trendů přímo zaměřena. Stejně tak jsou nedílnou součástí níže navrhovaných vyučovacích jednotek diskuze, kde žáci dostanou prostor pro prezentaci vlastních názorů a argumentů. Lze předpokládat, že děti přijmou předávané informace lépe, pokud uvidí, že učitel není vyhraněným příznivcem určitého názoru, ale naopak dává prostor diskusi a připouští různé pohledy na věc.

4.2 Brainstorming

Na úvod hodiny je vhodné užít techniku jménem brainstorming. Při té učitel nadhodí téma a na toto téma pak následuje diskuze, do které se může zapojovat každý. Děti se tak vzájemně dozvídají nové poznatky, někteří žáci se mohou podělit o své zkušenosti, ale kromě toho může docházet i k prezentování určitých postojů, které ostatní mohou podpořit, případně s nimi nesouhlasit. Zároveň je vhodné, pokud se žáci ptají. V takovém případě jim mohou odpovídat i ostatní spolužáci, učitel případnou nesprávnou odpověď uvede na pravou míru. Učitel by také měl diskusi do určité míry korigovat žádoucím směrem, pokud se začíná výrazněji odchylovat od zadaného tématu, nebo pokud například začne docházet k hádkám či slovním napadáním. Výhodou této techniky je, že se při ní zpravidla aktivně zapojí celá řada žáků, kromě toho se učí naslouchat jiným a respektovat jejich názory. Nicméně nelze opomenout, že při brainstormingu může docházet k zapojení pouze určité skupiny žáků, zatímco ostatní se z různých důvodů nezapojí. Učitel se může snažit zapojit méně aktivní žáky např. otázkami na jejich názor stran probíraného tématu. Sieglová (2019, s. 89), která se vzděláváním zabývá, brainstorming jako techniku ve výuce doporučuje a připomíná, že je při této technice důležité vytvořit ve třídě důvěrnou atmosféru a podporovat žáky, aby věřili ve vlastní úvahy a nebáli se je prezentovat. Mnoho žáků totiž může mít co říci, ale bez důvěrné atmosféry se vzhledem ke strachu neodváží tyto myšlenky přednést před celou třídou.

4.3 Skupinová práce

Jako jedna z vhodných metod se jeví skupinová práce. Při té hraje podstatnou roli aktivní zapojení žáků. Někteří si sami mohou předávat poznatky a vzájemně se tak obohacovat svými

zkušenostmi. Děti totiž mohou být v přijímání informací otevřenější, pokud jim je předávají jejich spolužáci, než kdyby pouze slyšely výklad učitele.

Důležité však je, aby práce ve skupině skutečně byla efektivní. Učitel může nechat žáky, aby si sami sestavili skupiny dle svého výběru či skupiny určit například losem. Lepší je však pracovní skupiny sestavit dle vlastního uvážení, a to tak, aby došlo co nejlépe k naplnění požadovaného záměru. Může se snažit docílit například zlepšení vztahů mezi žáky, kteří spolu příliš nekomunikují, případně může žáky rozdělit dle výsledků v daném předmětu. Neměla by nastat situace, kdy aktivní žák vykonává činnost za celou skupinu, zatímco ostatní členové skupiny žádnou žádoucí činnost nevyvíjí. Optimální je dosáhnout stavu, kdy je práce ve skupině skutečně efektivní, žáci mezi sebou kooperují, navzájem si sdělují poznatky a vzdělávají se. V takovém případě můžeme mluvit o kooperativním učení.

Lemov (2019, s. 147), který se zabývá didaktikou, tvrdí, že je třeba dohlédnout na to, aby se žáci ve skupinách zapojovali rovnoměrně, přičemž navrhuje docílit toho např. metodou řízeného střídání, kdy je zapojení členů do určité míry učitelem regulováno (učitel třeba určí, který žák tentokrát rozhovor začne a který bude reagovat). Kasíková (2017, s. 111), která se rovněž věnuje didaktice, uvádí: „Podstatné pro kooperativní učení jsou výsledky výzkumů, které srovnávají uspořádání sociálních vztahů v úkolových situacích – kooperativního s kompetitivním a individualistickým. V tomto srovnávání vychází ve většině studií kooperativní uspořádání jako prospěšnější.“ Kasíková se přitom v textu opírá o výzkum: Johnson & Johnson (2009, s. 365 - 379).

Jako příklad kooperativního učení lze uvést aktivitu, kdy jsou žáci rozděleni do skupin a dostanou úkol, aby na základě svých zkušeností zkusili přijít na odpověď na zadané otázky či řešení určitých problémů. Například mohou ve skupině řešit, jak ideálně sestavit osobní či rodinný rozpočet. Mohou také přemýšlet, co vše si lidé zbytečně kupují, či se zamyslet nad problematikou reklamy. O co se její zadavatel snaží a jaké metody k tomu využívá? Kromě toho je možné zaměřit se i na důsledky konzumu. Co se dá z pozice konzumenta udělat pro zachování životního prostředí? Učitel přitom aktivně vstupuje do jednotlivých skupin a řeší s žáky jejich odpovědi. Pokud žáci nevědí, může je rozumně navést. Může se však rovněž stát

i názorovým oponentem a zkoušet tak argumentaci žáků. Svým působením také zamezí stavu, kdy by skupina nepracovala a sklouzla k řešení jiných záležitostí.

4.4 Audiovizuální materiály

Pro lepší pochopení i zapamatování je klíčové, když žáci mohou danou problematiku vidět na praktických příkladech. Vhodné je zapojení fotografií či videí. Jejich použití ve výuce je v současné době díky rozšíření moderních technologií jednodušší než kdy dřív. Jak uvádí Komináčková, Lacina a Rozmahel (2016, s. 87), kteří vytvořili příručku pro učitele, využití informačních technologií činí výuku pro žáky atraktivnější. Pro učitele je tak možnost jejich použití velkým bonusem, jelikož mohou jeho práci výrazně zefektivnit. Namísto rozsáhlého popisu lze žákům ukázat materiály, které přímo zobrazují či vystihují probíraný jev. Učitel se může zobrazením materiálu snažit například žáky do určité míry šokovat. To pak jednoznačně povede k lepšímu zapamatování dané látky.

Pro problematiku konzumerismu se nabízí zobrazení dvou klíčových fází celého procesu. První z nich je konzum na jeho počátku. Žákům mohou být zobrazeny například vyhraněné situace v obchodech (např. hromadné tlačence v obchodech při slevových akcích či nekonečné zástupy lidí, kteří čekají, až si budou moci koupit právě uvedený nový typ mobilního telefonu). Druhou možností jsou pak důsledky konzumerismu. Ty spočívají například ve velkém množství odpadu, který neustále vzniká. To má v důsledku neblahý vliv na prostředí na naší planetě. Klimatické změny na Zemi se přitom stávají jedním z důležitých aktuálních témat. Žákům je tak možné například zobrazit zničené životní prostředí v některých oblastech naší Země.

Jako konkrétní příklad může posloužit film Český sen. Tento dokument ukazuje zarážející chování lidí, kteří uvěřili reklamě a přijeli nakoupit zboží za extrémně výhodné ceny do supermarketu, který se měl právě otevřít. Žádný výhodný nákup však přichází nečekal. Chování lidí se následně zvrhlo. Tento experiment vzorově předvedl, kam až lidé mohou zajít za vidinou výhodnému nákupu.

O filmu Český sen píše Pilař (2004), který se zmiňuje o mimořádné reklamní kampani. Reklama na Český sen podle něj tehdy byla natolik rozsáhlá, že se s ní člověk mohl setkat téměř všude. Upozornění na otevření nového obchodu s mimořádně nízkými cenami znělo z televize, z rádií a oslovovalo kolemjdoucí z vsudypřítomných plakátů. Pilař (2004) také uvádí, že v den avizovaného otevření nového obchodu přišlo k filmovým kulisám až čtyři tisíce lidí, přičemž někteří se svému nachytání zasmáli, jiní reagovali o poznání hůře. Počet přítomných osob rozhodně není nízký a svědčí kromě obrovského vlivu médií i o tom, jak mnozí lidé touží po výhodných nákupech.

4.5 Zážitky

Při probírání látky by mohl sehrát klíčovou roli zajímavý postřeh, příběh či jiné zpestření výuky, který učitel k tématu nachystá. Ačkoliv se tyto zážitky mohou jevit jako nepodstatné, mohou být právě tím, co žáka přiměje si danou věc zapamatovat (např. v důsledku vytvořené asociace). V případě výchovy k občanství sice nemůžeme provádět takové experimenty, jako například v hodinách fyziky či chemie, i tak lze ale pomocí postřehů ze života či příběhů vyjádřit pomíjivost materiálních hodnot, které jsou s konzumerismem neodmyslitelně spjaté. Jako zajímavý podnět pro přemýšlení může posloužit postřeh, že mnoho lidí tráví v práci více času, než kolik by bylo nezbytně nutné, aby uspokojili kromě důležitých i všechny své zbytečné potřeby, ale připravují se tím o něco daleko cennějšího, jako je například čas strávený s vlastní rodinou. Žáci se samozřejmě mohou připojit se svými vlastními postřehy, čímž se výuka stane ještě zajímavější.

O zajímavé postřehy či příběhy vztahující se ke konzumerismu však není nouze ani v literatuře. Například Valerio (2018, s. 58) popisuje akci zvanou „velký pátek“ z listopadu 2014, kdy docházelo k naprosto neuvěřitelnému chování nakupujících, kteří se rvali, šlapali po sobě a snažili se všemi možnými způsoby získat zboží za výhodné ceny. Autorka také zmiňuje, že zde došlo ke zranění a celou situaci musela řešit i policie. S dětmi je tuto situaci možné probrat a případně jim přehrát videa či ukázat fotografické snímky z podobných akcí. Mluvit s nimi o pocitech, které v nich toto chování vzbuzuje, či proč si myslí, že tak dotyční jednají. Co tím mohou získat a co jsou ochotni obětovat. Ruth (2018, s. 59) se zmiňuje také o kamarádkách, které nakupují oblečení čistě pro jejich potěšení. Zmiňuje se také o zavítání do

obchodu a koupení zbytných věcí zkrátka jen za účelem zkrácení čekání, když dotyčný dorazí někam dříve. I tyto situace lze se žáky rozebrat. Mohou se tak nad nimi zamyslet a vzpomenout si na to, pokud by je návštěvy obchodů za tímto účelem lákaly. Na základě těchto a dalších konkrétních příkladů si žáci mohou snadno uvědomit absurditu tohoto chování.

Kromě těchto zprostředkovaných zážitků může být rovněž vhodné zorganizování exkurze. Praktická zkušenost může žáky přimět, aby si vytvořili lepší představu o důsledcích konzumerismu a probudit v nich zájem o toto téma.

Stejně tak může pomoci, pokud žáci dojdou k poznání, které jim nebylo přímo předloženo, ale spíše jen zprostředkované, dospěli k němu zkrátka určitým způsobem sami (třeba pod vhodným vedením pedagoga). Zde je důležité, aby pedagog v dětech uměl vzbudit zájem o dané téma, vhodně je k vlastnímu poznání naváděl a jejich výsledky s nimi konzultoval. Vlastní pozorování může žáky přivést k hlubším úvahám na dané téma. Pokud se podaří vyvolat v nich o toto téma zájem, mohou se zaměřovat na zkoumání tohoto jevu i ve chvíli, kdy k tomu nejsou přímo vedeni či vyzýváni, tedy klidně i ve svém volném čase. Čas trávený tímto pozorováním pak nebudou považovat za ztracený. Při nenuceném bádání je přitom pravděpodobné, že si z dané činnosti žáci odnesou ještě mnohem více, než jim může svým výkladem předat pedagog.

4.6 Vyučovací jednotka č. 1 – teoretický úvod, diskuze a filmová ukázka

- časová náročnost: cca 45 minut
- způsob výuky: frontální výuka, diskuze, skupinová práce + doplnění ve formě audiovizuálního materiálu (filmová ukázka)
- příprava a pomůcky: učitel má nachystané pracovní listy č. 1 (naleznete v sekci Přílohy) pro skupinovou práci, případně na tabuli načrtne schéma dle tohoto pracovního listu, dále si připraví k přehrání níže zmiňovanou filmovou ukázkou
- prostor: výuka v běžné třídě, ideálně vybavené počítačem a projektořem (filmová ukázka)

- cíl: žáci získají základní přehled o problematice konzumního chování, v ideálním případě vzbuzení zájmu o danou problematiku

Ačkoliv jsou v současné didaktické literatuře doporučovány spíše skupinové práce, snahy o dosažení kooperativního učení, různé projekty či řešení problémových situací, zatímco frontální výuka se nejeví jako příliš efektivní metoda, nelze ji z vyučování zcela vyřadit. Úvodní hodina má za úkol poskytnout žákům základní představu o tom, co to vlastně konzumní chování je. Učitel si tak připraví definici konzumerismu (např. z výše užitých literatury) a zmíní jeho projevy. Následně je však vhodné definici podat vlastními slovy, aby ji žáci byli schopni pochopit (je třeba ji zjednodušit, tedy použít srozumitelné termíny, apod.). Pro další pokračování je ideální, pokud se žáky podaří zaujmout a přimět k aktivitě.

V následující části hodiny proběhne diskuze. V jejím rámci bude učitel se žáky řešit, co konzumní chování je a co není, případně co lidi vede k tomuto chování. Je třeba se zmínit především o tom, že dříve toto chování běžné nebylo. Kromě toho by měl učitel dětem vysvětlit, že má toto chování významný vliv na životní prostředí (žáci na toto mohou slyšet). Žáci by měli pochopit, že neustálá produkce zbytného zboží může z hlediska životního prostředí znamenat vážný problém. Dále je vhodné zmínit problematiku času. Konzumní chování totiž nemá vliv pouze na naše peníze a stav životního prostředí. Zejména podléhání moderním technologiím (hraní her či dlouhé procházení sociálních sítí na mobilních telefonech či počítačích) vede často k obrovským časovým ztrátám. Učitel může žákům navrhnout, aby si zapsali činnosti, které během dne provádí a zjistili tak, kolik času denně stráví u obrazovek těchto zařízení. Následně se mohou zamyslet, zda by tento čas nemohli využít efektivněji a případně jak. Případný zápis činností však není vhodné vybírat ani prezentovat před třídou. Některé děti by toto mohly vnímat jako zásah do svého soukromí.

Žáky by rovněž mohlo zaujmout odtajnění pozadí některých reklamních praktik. Často na ně totiž mohou mířit reklamy v podání mladých influencerů, kteří doporučují určitý produkt. Pro děti může být obtížné zjistit, že jde v mnoha případech pouze o zaplacenou spolupráci s danou značkou, která nemusí odrážet skutečné přesvědčení influencera o daném produktu. Ideální je,

pokud děti začnou samy přicházet se svými podněty a budou rozvíjet diskuzi. V opačném případě se učitel bude snažit děti povzbudit kladením otázek.

Učitel následně může rozdat pracovní list č. 1 (naleznete v sekci Přílohy). Tento pracovní list však s ohledem na životní prostředí není nutné tisknout. Postačí načrtnutí daného schématu na tabuli, žáci pak mohou provádět zápis do svého sešitu. Práce se bude uskutečňovat ve dvojicích (např. dle zasedacího pořádku, případně lze zvolit i jiné rozdělení). Každá dvojice se bude snažit vymyslet pozitivní a negativní projevy a důsledky konzumního chování. Využijí přitom jak znalostí nabytých v této hodině, tak i zkušeností ze svého života. Své nápady mohou následně přednést.

Pokud si žáci budou chtít rozšířit své obzory, může jim učitel doporučit zhlédnutí již zmiňovaného filmu Český sen, který ukazuje, jakého chování se mohou lidé dopustit za vidinou výhodného nákupu. V případě dostatku času je možné pustit ukázkou v čase od 1:13:00 do 1:18:00 tohoto filmu.

4.7 Vyučovací jednotka č. 2 – vliv konzumerismu

- časová náročnost: příprava žáků dle jejich uvážení, prezentování výsledků s diskuzí cca 45 minut (může být i déle, záleží na délce prezentací)
- způsob výuky: práce ve skupinách, vlastní výzkum, diskuze
- příprava a pomůcky: učitel žákům zašle na e-mail pracovní list č. 2 (naleznete v sekci Přílohy)
- prostor: výuka v běžné třídě, ideálně vybavené počítačem a projektorem (prezentace žáků)
- cíl: žáci si uvědomí, že se s konzumním chováním běžně setkávají ve svém životě, začnou si více všimnout s ním spojených jevů a v ideálním případě nad nimi budou více přemýšlet

Žákům je v předešlé hodině zadána samostatná práce. Zadáním je snažit se zachytit konzumní způsob života a následně v hodině svůj výtvar představit spolužákům. Po úvodní teoretické hodině by již žáci měli mít představu o tom, co si pod konzumním chováním představit. Zadání obsahuje záměrně co nejméně omezení, aby byla žákům ponechána volnost a mohli být kreativní. Učitel popíše žákům několik příkladů. Mohou se například snažit zdokumentovat, kde všude se setkávají s reklamou, někdo se může pustit do pozorování vlivu reklam využívajících k propagování zboží influencersy na sociálních sítích, jiní mohou zachytit na fotografie davu shromažďující se před obchodem při slevové akci a popsat atmosféru na místě. Aby se žáci v daném úkolu necítili ztraceni, obdrží od učitele určitý návod (jako příklad může posloužit pracovní list č. 2, které naleznete na konci práce v sekci Přílohy). Aby však byla tato hodina co nejvíce zajímavá, je vhodné dát žákům najevo, že se nemusí držet tohoto schématu. Je lepší, pokud vymyslí své vlastní pozorování.

Na úkolu je možné pracovat i ve skupinách, maximální počet žáků v jedné skupině by však měl být omezen na 3. Organizování práce by při vyšším počtu žáků mohlo být problematické a práce by nemusela být efektivní, navíc by se nemuseli aktivně zapojovat všichni. Výsledky svého zkoumání žáci zpracují tak, aby je mohli představit svým spolužákům. Pokud je k tomu škola vybavena, lze užít například formu prezentace v programu Microsoft Office PowerPoint.

V této vyučovací hodině dojde k prezentování zjištěných skutečností. Žáci budou ostatní seznamovat s metodami a výsledky svého pozorování. Mohou spolu pod vedením pedagoga diskutovat o tom, co zjistili, co je zaujalo, proč to tak je, apod. Ideální je, pokud děti zvládnou diskutovat samy. Pokud ne, měl by učitel diskuzi pomáhat, a to pokládáním otázek v závislosti na prezentacích žáků, čímž ostatní donutí se nad daným tématem zamyslet.

4.8 Vyučovací jednotka č. 3 – rodinný rozpočet a třídní trh

- časová náročnost: cca 45 minut
- způsob výuky: frontální výuka, diskuze, učení hrou

- příprava a pomůcky: učitel si přichystá seznam zbytného zboží, které žákům zadá k pomyslnému prodeji (může přitom vycházet z toho, co je v daném kolektivu aktuálně populární)
- prostor: výuka v běžné třídě
- cíl: žáci si utvoří lepší přehled o problematice rodinného rozpočtu a o reálných možnostech uspokojování potřeb, lépe pochopí princip fungování reklamy a trhu

V této hodině se žáci blíže seznámí s náklady, které lidé běžně musí hradit. Žákům se totiž může zdát, že si jejich rodiče vydělají obrovské množství peněz a mohou tak mít na rodiče přehnaně vysoké požadavky. Učitel nejprve nechá mluvit žáky. Ti zkusí vymyslet, za co vše musí lidé běžně platit. Pokud by již nevěděli, učitel jim poradí, případně je zkusí navést. Pokud se žáci výrazněji odchylují od reality, učitel je navede správným směrem. Společně pak získají přehled všech běžných výdajů. Na třídě je, aby se rozhodla, které výdaje se řadí mezi nezbytné a které mohou být postradatelné. Ideální je, pokud se do diskuze zapojí více žáků a začnou argumentovat na podporu svého názoru.

Následně je třída rozdělena do dvou skupin na prodávající a kupující. Prodávající od učitele dostanou zadané zbytné zboží, které budou pomyslně prodávat (drahé mobilní telefony, notebooky, drahé značkové oblečení, apod.). Jejich úkolem bude vymyslet takovou reklamu, aby své zboží nakupujícím prodali. Tím si osvojí princip fungování reklamy. Nakupující si však vzhledem k omezeným prostředkům budou moci pořídit pouze jedinou z nabízených věcí. Budou si tak muset vybrat, jaké zboží si pořídí a jaké ne. Svá rozhodnutí mohou odůvodnit (proč je dané zboží pro ně důležité a dali mu přednost před ostatním, proč se bez ostatních věcí lze obejít, apod.). Následně se role prodávajících a nakupujících vymění.

Žáci si pravděpodobně uvědomují, že každý včetně dospělých má pouze určité množství peněz, které může utratit. Tato aktivita však může pomoci ke zlepšení představy žáků o podobě osobního rozpočtu a o výši peněz zbývajících na útratu. Ideální je, pokud také pochopí způsob fungování reklamy. Prodávající žáci se zpravidla budou snažit své zboží prodat a budou jej prezentovat jako to nejlepší, ačkoliv se jejich osobní postoj k danému zboží může podstatně lišit. Z argumentů, které zazní, si žáci mohou uvědomit postradatelnost

některých věcí, které dosud považovali za důležité, jako jsou právě třeba mobily, notebooky či počítače.

4.9 Vyučovací jednotka č. 4 – časové srovnání

- časová náročnost: příprava žáků dle jejich uvážení, prezentování výsledků s diskuzí cca 45 minut (může být i déle, záleží na délce prezentací)
- způsob výuky: vlastní výzkum, diskuze
- příprava a pomůcky: učitel žákům zašle na e-mail pracovní list č. 3 (naleznete v sekci Přílohy)
- prostor: výuka v běžné třídě, ideálně vybavené počítačem a projektorem (prezentace žáků)
- cíl: žáci si na základě časového srovnání uvědomí posun, který ve společnosti nastal, v ideálním případě budou nad danou situací více přemýšlet

V této vyučovací hodině se pedagog pokusí o nastínění změn, ke kterým došlo ve společnosti. Ideální by bylo tuto hodinu uspořádat v předvánočním čase, ale není to podmínkou. Žáci by již v předchozí hodině dostali zadaný menší úkol. Jejich úkolem by bylo sepsat, jakým způsobem nahlíží na Vánoce. Konkrétně, co je pro ně na těchto svátcích důležité, na co se nejvíce těší, jakého chování si v této době všimají na ostatních. Kromě toho by vyzpovídali někoho staršího (rodiče, ještě lépe prarodiče) a zjistili, jak vnímají Vánoce oni a jak se vnímání těchto svátků během jejich života změnilo. Je totiž obecně známé, že dříve byly vánoční svátky zejména časem setkání blízkých a materiální aspekt byl spíše v pozadí. Ačkoliv dnes rovněž mnoho lidí tráví vánoční čas s blízkými, materiální aspekt začíná v některých případech zaujímat velice významnou roli. Děti však toto srovnání nemají a myšlenka nemateriálních Vánoc jim může připadat téměř až nereálná.

I v tomto případě dostanou žáci za úkol připravit si prezentaci, ve které svým spolužákům shrnou, jak k Vánocům přistupují oni sami a jak k nim přistupují ti, které vyzpovídali. O výsledcích lze vést ve třídě diskuzi. Pokud žáci uvidí, že se daly Vánoce slavit, aniž by se celé nesly v materiálním duchu, a přesto si je lidé dokázali užít, mohou tuto dobu žáci začít vnímat

zcela jinak a pochopit kouzlo jiných než materiálních hodnot. Významný vliv může mít i to, že o tom uslyší od blízkých, přičemž lze předpokládat, že se bude jednat o lidi, ke kterým mají důvěru a berou tedy jejich slova vážně. Jako podpora pro žáky může posloužit pracovní list č. 3, který naleznete na konci práce v sekci Přílohy.

Případně je možné tuto aktivitu mírně obměnit a zkusit se domluvit s učitelem zeměpisu na využití mezipředmětových vazeb. Srovnání z časového hlediska lze totiž doplnit či nahradit srovnáním místním. Žáci by v tomto případě měli za úkol zjistit, jak se slaví Vánoce v jiných částech světa. Je však nezbytné si dát pozor, aby si žáci vybrali země, ve kterých se Vánoce slaví (s výběrem jim může pomoci učitel). Z hlediska konzumerismu by samozřejmě bylo nejvíce zajímavé porovnání s některými africkými zeměmi. Místo svých známých by pak žáci samozřejmě užili spíše jiných zdrojů (např. vyhledávání na internetu či návštěva knihovny). Způsob prezentování výsledků by zůstal stejný.

Toto pojetí může být pro děti rovněž poučné. Např. Nečina (2015) uvádí, že některé děti v Zimbabwe dárky zpravidla ani nedostávají a spíše jsou rády, pokud mají o vánočním čase alespoň možnost se pořádně najíst. Pokud žáci uvidí, že děti v některých částech světa zažívají Vánoce zcela bez dárků, mohou začít přemýšlet o jiných hodnotách (stejně jako v případě výše zmiňovaného časového srovnání). Spojením výchovy k občanství se zeměpisem pro tuto aktivitu v rámci mezipředmětové vazby by navíc bylo možné získat k dispozici více vyučovacích hodin.

4.10 Vyučovací jednotka č. 5 – zážitek

- časová náročnost: několik hodin (je třeba domluvit se s vedením školy)
- využívané metody: exkurze
- příprava a pomůcky: zajištění exkurze (domluva s vedením školy, informování žáků, zajištění cesty, atd.), dále učitel žákům zašle na e-mail pracovní list č. 4 (naleznete v sekci Přílohy)
- prostor: výuka se odehrává mimo školu (na místě exkurze)

- cíl: žáci na vlastní oči uvidí důsledky konzumního způsobu života a zamyslí se nad tím, v ideálním případě se budou snažit chovat ohleduplněji k životnímu prostředí

Jak je již zmíněno výše, vhodné je rovněž uspořádání exkurze. Hned na úvod je třeba zmínit, že tento plán téměř určitě nepůjde zorganizovat v rámci klasické vyučovací hodiny, která má pouhých 45 minut. Je tak nezbytné požádat o spolupráci vedení školy a zkusit tuto exkurzi prosadit. Jde tak spíše o bonusovou vyučovací jednotku, která se může zorganizovat, pokud to umožňují okolnosti. Jako ideální se jeví například cesta na skládku odpadu. Otázky životního prostředí jsou totiž aktuálním tématem, které s problematikou konzumerismu úzce souvisí. Neustálé nakupování zbytečného zboží totiž produkuje nemalé množství odpadu, což má na životní prostředí neblahý vliv. V dnešní době se již začíná společnost těmto problémům věnovat (již zmiňované třídění odpadu pro další možnost využití, prodej zboží bez zbytečných obalů, apod.), stále je však nepochybně co zlepšovat.

Je přitom nepochybné, že velké množství odpadu vzniká zbytečně. Pokud žáci na vlastní oči uvidí důsledky konzumního způsobu života, spíše se nad těmito důsledky zamyslí a budou uvažovat o možnostech změny. Taková zkušenost může mít na děti mnohem větší vliv, než dlouhé hodiny plné teoretických poznatků. Na tuto exkurzi může navázat pracovní list č. 4 (naleznete v sekci Přílohy), který učitel žákům rozešle. Žáci pak zadané úkoly vypracují do sešitu. Při plnění úkolů zadaných v tomto pracovním listu se žáci zaměří na množství odpadu, který sami vyprodukují. Pracovní list je koncipován tak, aby je vedl k zamyšlení se nad množstvím tohoto odpadu a nad možnostmi jeho redukování.

5 Závěr

Na základě teoretických poznatků byl vymezen konzumerismus a některé jeho aspekty. Zejména byly zdůrazněny vlivy konzumního způsobu života na žáky 2. stupně základní školy, které se mohou nepříznivě odrážet nejen na jejich psychice, ale třeba i na podobě životního prostředí. Práce si od začátku kladla otázku, zda lze správným výchovným působením učitele výchovy k občanství docílit změny v konzumním chování žáků. Bylo využito jak teoretických

zdrojů (zejména z pedagogické a ekonomické oblasti), tak praktických zkušeností přímo od vyučujících. Poznatky vyučujících na základní škole byly pro sestavení metodické části obzvláště cenné, protože vychází z dlouholetých zkušeností přímo ze školního prostředí. Z těchto zdrojů následně vzešly navrhované vyučovací jednotky, které mají posloužit jako opora učitelů, který bude tento problém s žáky v rámci výchovy k občanství řešit.

Jako další zdroj dat byl zvažován sociologický výzkum, který by na základě oslovení reprezentativního vzorku žáků 2. stupně základní školy zmapoval situaci a případně poukázal na konkrétní problematické aspekty v rámci konzumního chování, na které je vhodné zaměřit pozornost při plánování výukových jednotek. Výzkum však nebyl zrealizován vzhledem k aktuální situaci. V důsledku vypuknutí koronavirové pandemie totiž došlo k přerušení prezenční výuky na základních školách a bylo doporučeno omezit setkávání lidí na nezbytné minimum. Získávat data od žáků při distanční formě výuky by bylo obtížné. Nelze přitom opomenout, že přechod na distanční výuku znamenal pro žáky i učitele nutnost učit se novým věcem a nebylo tak žádoucí je zatěžovat další prací navíc. V budoucnu je však možné na tuto práci navázat a při mapování konzumního chování výzkum zorganizovat.

Nebude-li problematika konzumního způsobu života podceňována, velmi pravděpodobně lze určitých změn dosáhnout. Je možné očekávat určitou změnu v hodnotové orientaci žáků, zdůrazněním časových ztrát a některých dalších negativních aspektů moderních technologií pak lze docílit i omezení nadužívání mobilních telefonů, notebooků a počítačů. Pokud se podaří přesvědčit žáky o zodpovědnosti každého z nás za životní prostředí a seznámit je s dopady konzumerismu na přírodu, mohou si začít více vážit životního prostředí a chovat se k němu ohleduplněji. Bylo by však utopické očekávat, že problémy spojené s konzumerismem mohou v dohledné době zcela vymizet.

6 Seznam použitých zdrojů

Literatura a internetové zdroje:

- [1] BALADA, J. a kol. (2017): *Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání*. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy [online], 2017, s. 59. [cit. 24. 11. 2019]. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/vzdelavani/zakladni-vzdelavani/ucebni-dokumenty> (<http://www.msmt.cz/file/43792/>).
- [2] BALON, Jan a PETRUSEK, Miloslav (2011): *Společnost naší doby: populární sociologie (ne)populárních problémů*. Praha: Academia, Průhledy (Academia), 2011, s. 63. ISBN 978-80-200-1965-3.
- [3] BAUMAN, Zygmunt (2002): *Úvahy o postmoderní době*. 2. vyd., Praha: Sociologické nakladatelství Post, 2002, s. 75 - 76. ISBN 80-86429-11-3.
- [4] BĚLECKÝ, Zdeněk a kol. (2007): *Klíčové kompetence v základním vzdělávání*. Praha: Výzkumný ústav pedagogický, 2007, s. 3. ISBN 978-80-87000-07-6.
- [5] BRINKMANN, Svend (2019): *Umění uměřenosti: cesta ke spokojenosti v nespokojené době*. Přeložila Magdalena JÍRKOVÁ. Praha: Portál, 2019, s. 51 - 52. ISBN 978-80-262-1492-2.

- [6] BUERMANN, Uwe (2009): *Jak (pře)žít s médii: příležitosti a hrozby informačního věku a nové úkoly pedagogiky: výzkumná práce Institutu pro pedagogiku a smyslovou a mediální ekologii (IPSUM)*. Hranice: Fabula, 2009, s. 37 – 38. ISBN 978-80-86600-58-1.
- [7] ČAPEK, Robert (2017): *Líný učitel: jak učit dobře a efektivně*. Praha: Raabe, 2017, s. 19, 21. ISBN 978-80-7496-344-5.
- [8] DAHLKE, Rüdiger (2004): *Čím onemocněl svět?: moderní mýty ohrožují naši budoucnost*. Přeložil PONDĚLÍČEK Jiří. Praha: Ikar, 2004, s. 100. ISBN 80-249-0380-6.
- [9] ERIKSEN, Thomas Hylland (2015): *Odpady: odpad ve světě nechtěných vedlejších účinků*. Přeložila SOBKOVÁ ZOUNKOVÁ Daniela. Brno: Doplněk, Společensko-ekologická edice, 2015, s. 5. ISBN 978-80-7239-325-1.
- [10] FIZZOTTI, Eugenio (1998): *Být svobodný: jak svobodně jednat a myslet v konzumní společnosti*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, Duchovní život (Karmelitánské nakladatelství), 1998, s. 73. ISBN 80-7192-228-5.
- [11] FROMM, Erich (1994): *Mít nebo být?*. 2. vyd., přeložila ŽIHLOVÁ Vlastislava. Praha: Naše vojsko, 1994, s. 29, 93. ISBN 80-206-0469-3.
- [12] GASTEIGER, Nepomuk (2015): *Konzument: obrazy spotřebitele v reklamě, kritice konzumu a ochraně spotřebitele 1945-1989*. Praha: Academia, Společnost (Academia), 2015, s. 93, 125 - 126. ISBN 978-80-200-2365-0.

- [13] HAN, Byung-Chul (2016): *Vyhořelá společnost*. Přeložil BAROŠ Radovan. Praha: Rybka Publishers, 2016, s. 54. ISBN 978-80-87950-05-0.
- [14] HEJTMAN, Pavel (2014): *Konzumerismus*. In: HEJTMAN, Pavel a PAVLIČÍKOVÁ, Helena. *Spotřební společnost a její reflexe ve výuce společenských věd a výchovy k občanství*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2014, s. 16. ISBN 978-80-7394-475-9.
- [15] JOHNSON, D., & JOHNSON, R. (2009): *An educational psychology success story: Social interdependence theory and cooperative learning*. *Educational Researcher*, 38 (5), s. 365 – 379, dle KASÍKOVÉ, H. (2017): *Kooperativní učení ve výuce: teorie – výzkum – realita*, *Pedagogika*, roč. 67, č. 2, 2017, s. 111.
- [16] JUKLOVÁ, Kateřina a kol. (2015): *Learning and Reading Strategies of Future Teachers in International Comparison*. 1. vyd., Toruń: Adam Marszałek, 2015, s. 33. ISBN 978-83-8019-293-5.
- [17] KASÍKOVÁ, Hana (2017): *Kooperativní učení ve výuce: teorie – výzkum – realita*, *Pedagogika*, roč. 67, č. 2 [online], 2017, s. 111 [cit. 24. 11. 2019]. Dostupné z: <https://pages.pedf.cuni.cz/pedagogika/?p=11733&lang=cs>
- [18] KELLER, Jan (2000): *O přednostech a úskalích trvalé udržitelnosti*. In: PAPOUŠEK, Jiří: *Hovory o ekologii: cesty k trvale udržitelnému Česku*. Praha: Portál, 2000, s. 48. ISBN 80-7178-483-4.
- [19] KELLER, Jan (2010): *Abeceda prosperity*. 4. rozš. vyd. Brno: Doplněk, Společensko-ekologická edice, 2010, s. 52. ISBN 978-80-7239-249-0.

- [20] KOMINÁČKÁ, Jitka, LACINA, Lubor a ROZMAHEL Petr (2016). *Příručka mentoringu: posilování mentorských kapacit pedagogů*. Brno: Barrister & Principal, 2016, s. 87. ISBN 978-80-7485-067-7.
- [21] KOTRBA, Tomáš a LACINA, Lubor (2015): *Aktivizační metody ve výuce: příručka moderního pedagoga*. 3. vyd. Brno: Barrister & Principal, 2015, s. 49 – 50. ISBN 978-80-7485-043-1.
- [22] KRAJHANZL, Jan (2009): *Proč lidé chrání životní prostředí?* In. Činčera a kol.: *Člověk + příroda = udržitelnost?: Texty o proměně vztahu lidí k přírodě, environmentální výchově a udržitelnosti*. 1. vyd. Praha: Zelený kruh, 2009, s. 65. ISBN 978-80-903968-5-2.
- [23] LEMOV, Doug (2019): *Jak ve třídě mluvit a klást otázky*. In: HENDRICK, Carl a MACPHERSON, Robin. *Co funguje ve třídě?: most mezi výzkumem a praxí*. Přeložila LE ROCH Pavla. Praha: Euromedia Group, Universum (Euromedia Group), 2019, s. 146 – 147. ISBN 978-80-7617-335-4.
- [24] LIPOVETSKY, Gilles (2002): *Říše pomíjivosti: móda a její úděl v moderních společnostech*. Praha: Prostor, 2002, s. 245. ISBN 80-7260-063-X.
- [25] LIPOVETSKY, Gilles a CHARLES, Sébastien (2013): *Hypermoderní doba: od požitku k úzkosti*. Praha: Prostor, 2013, s. 22 – 23, 30. ISBN 978-80-7260-283-4.
- [26] MASLOW, Abraham Harold (2014): *O psychologii bytí*. Přeložila ANTONÍNOVÁ Hana. Praha: Portál, 2014, s. 83. ISBN 978-80-262-0618-7.

- [27] MIFSUD, Maria (2019): *How much does teacher enthusiasm affect student learning?* In: HAMMOND, Sue a Margaret SANGSTER, ed. *Perspectives on educational practice around the world*. London: Bloomsbury Academic, 2019, s. 66. ISBN 978-1-350-07633-4.
- [28] NEČINA, Marek (2015): *Děti v Zimbabwe jsou rády, když se o Vánocích alespoň lépe najedí*. Deník.cz [online]. 23. 12. 2015 [cit. 10. 3. 2021]. Dostupné z: <https://www.denik.cz/cestovani/deti-v-zimbabwe-jsou-rady-kdyz-se-o-vanocich-alespon-lepe-najedi-20151225-x288.html>
- [29] PILAŘ, David (2004): *Pojďte strávit den v hypermarketu Český sen*. IDNES.cz [online]. 23. 4. 2004 [cit. 6. 2. 2020]. Dostupné z: https://www.idnes.cz/kultura/film-televize/pojdte-stravit-den-v-hypermarketu-cesky-sen.A040423_180425_filmvideo_dpi
- [30] RUSHKOFF, Douglas (2014): *Život, s.r.o.: jak si korporace podmanily svět a jak si ho vzít nazpátek*. Praha: Argo, Zip (Argo: Dokořán), 2014, s. 130. ISBN 978-80-257-1275-7.
- [31] RŮŽIČKA, Vlastimil (2011): *Politika a média v konzumní společnosti*. Praha: Grada, 2011, s. 141. ISBN 978-80-247-3667-9.
- [32] SIEGLOVÁ, Dagmar (2019): *Konec školní nudy: didaktické metody pro 21. století*. Praha: Grada, 2019, s. 89. ISBN 978-80-271-2254-7.

[33] STÖRIG, Hans Joachim (1993): *Malé dějiny filozofie*. 3. vyd. Praha: Zvon, 1993, s. 144. ISBN 80-7113-058-3.

[34] VALERIO, Ruth (2018): *Pravdivý život: víra a ekologie ve věku konzumerismu*. Přeložil PETR Václav. Praha: Stanislav Juhaňák - Triton, Ruach, 2018, s. 58 – 59. ISBN 978-80-7553-424-8.

Rozhovory:

[35] HRUBÁ, Lenka: zástupkyně ředitele a dlouholetá vyučující na 2. stupni ZŠ Štítného v Jindřichově Hradci. Rozhovor se uskutečnil dne 17. 9. 2020.

[36] KOVALÍKOVÁ, Markéta: dlouholetá vyučující na 1. stupni ZŠ Máj I v Českých Budějovicích. Rozhovor se uskutečnil dne 10. 11. 2020.

[37] NOHAVOVÁ, Alena: docentka na katedře pedagogiky a psychologie na Pedagogické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. Rozhovor se uskutečnil dne 19. 2. 2021.

[38] PACELTOVÁ, Helena: dlouholetá ředitelka mateřské školy v Jindřichově Hradci. Rozhovor se uskutečnil dne 17. 9. 2020.

[39] PRENER, Jan: vyučující na katedře geografie na Pedagogické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. Rozhovor se uskutečnil dne 13. 1. 2020.

[40] ZBUDILOVÁ, Helena: docentka na katedře společenských věd na Pedagogické fakultě Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. Konzultace se uskutečnila v písemné podobě v únoru 2021.

7 Přílohy

Výchova k občanství – konzumerismus

Pracovní list č. 1

Zkuste vymyslet co nejvíce pozitivních i negativních projevů a důsledků konzumního chování. Využijte přitom jak znalosti nabytých v této hodině, tak i zkušenosti ze svého života.

Pozitiva (+)

Negativa (-)

Výchova k občanství – konzumerismus

Pracovní list č. 2

Tip: Zvolte si k pozorování obchod s velkým množstvím nakupujících (například supermarket). Ideální je pozorovat v první den platnosti slevového letáku.

Pozorujte chování zákazníků v obchodě (ideálně při slevové akci). Co pozorujete?

Podle jakého kritéria podle vás zákazníci vybírají produkty, které si zakoupí? (např. cena, kvalita, či více faktorů - vyjmenujte)

Všimli jste si během vašeho pozorování u nakupujících nějakých projevů nervozity či agrese? Pokud ano, jakých a v jaké situaci?

Výchova k občanství – konzumerismus

Pracovní list č. 3

Tip: Zeptejte se více lidí a zkuste zmapovat, jak se pohled na Vánoce vyvíjel v průběhu času.

Co se vám vybaví, když se řekne Vánoce?

Zeptejte se svých blízkých, jak vnímají Vánoce oni.

Zeptejte se také, zda a případně jak se vnímání Vánoc během jejich života změnilo. Co bylo nejdůležitější dříve a co je hlavní dnes?

Výchova k občanství – konzumerismus

Pracovní list č. 4

Tip: Zápis provádějte průběžně, ať na nic nezapomenete.

Zapisujte si vše, co během vašeho běžného dne spotřebujete (výrobky jakéhokoliv druhu).

Kolik z těchto věcí je baleno v jednorázových obalech, které se po použití vyhodí?

Proveďte úvahu. Zkuste odhadnout, kolik procent odpadu, který jste během dne vyprodukovali, vzniklo zbytečně?

Jaké důsledky může mít podle vás množství vyprodukovaného odpadu pro životní prostředí?

Dá se produkci zbytečných obalů nějak zabránit?